

TAFSILOT

HUDUD BILMAS DAHOLIK

QAROR

7-fevral kuni Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Buyuk shoir va mutafakkir Mir Alisher Navoiy ijodiy merosini yurtimiz va jahon miqyosida keng targʻib qilish hamda Navoiy viloyatida “Alisher Navoiy yili”ni yuqori darajada tashkil etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” qarori qabul qilindi.

Unda Navoiy ijodini oʻrganishni yangi bosqichga koʻtarish koʻzda tutilgan. Buning uchun uning merosini xalqaro miqyosda keng targʻib etish, asarlarini yangi ilmiy qarash, texnologiya, uslub va usullar asosida oʻrganish, shoirni xalqqa va dunyoga tanitishning ham yangi-yangi yoʻl-yoʻriqlarini ishlab chiqishga toʻgʻri keladi.

Navoiy – butun turkiy dunyodagi eng buyuk qalam sohibi. Ungacha ham, undan keyin ham turkiy tilda bunday ulkan va yuksak darajadagi meros yaratgan shoir yoki adib – boshqa yoʻq. Uning asarlari bizga bugungi maqsadlarimizga mos ravishda gʻoyalar beradi. “Komil inson qanday boʻlishi kerak?” degan masalani olaylik, “Xamsa”dagi davlatchilik, davlatni boshqarish, davlat va xalq oʻrtasidagi munosabatlar talqinlariga diqqat qilaylik. Hammasidan umumiy tarzda davlatsiz biron-bir xalq baxtli boʻlolmasligi gʻoyasi kelib chiqadi.

Qarorda yangi-yangi tadqiqotlar yaratish, bu buyuk merosning ochilmagan qirralarini kashf etish, shoir asarlari va ularni oʻrganishga bagʻishlangan tadqiqotlarni boshqa tillarga oʻgʻirish, xorijiy mamlakatlar navoiyshunoslari kitoblari oʻzbek tiliga tarjima qilish vazifalari belgilangan.



Eng muhimi, qarorda koʻzda tutilgan maqsadlarda shu xatti-harakatlarimiz orqali xalqimizni tobora Navoiyga yaqinlashtirishdek ezgu maqsad mujassam.

“Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida Navoiy viloyatining barcha shahar va tumanlarida shoir hayoti va ijodiy faoliyati bilan bogʻliq holda soʻlim bogʻ va xiyobonlar, yashil

hududlar tashkil etiladi. Navoiy shahrida barpo etilayotgan “Yangi Oʻzbekiston” bogʻida Navoiy haykali va “Xamsa” dostonlari asosidagi ramziy darvozalar oʻrnatiladi, memorial muzey barpo qilinadi.

Har yili alohida reja asosida Navoiy ijodiga bagʻishlab ijodiy kechalar, tanlovlar, kitoblarni nashri va taqdimoti hamda ilmiy-adabiy

anjumanlar oʻtkaziladi, bu tadbirlarga talabalar, yosh ijodkorlar va iqtidorli oʻquvchilarni jalb qilish, ularni munosib ragʻbatlantirish orqali “Navoiy viloyati tajribasi” yoʻlga qoʻyiladi.

2025-yil 10–15-oktyabr kunlari Navoiy davlat universitetida “Alisher Navoiy ilmiy-adabiy merosining umumbashariyat maʼnaviy va maʼrifiy taraqqiyotidagi oʻrni” mavzusida xalqaro ilmiy konferensiya oʻtkaziladi.

“Navoiy, Navoiy” deymiz-u, bu zot haqida shoʻro mafkurasi asosida olingan badiiy filmdan tashqari kinomiz yoʻq. Qarorda esa “Navoiy konmetallurgiya kombinati” aksionerlik jamiyatining shoir hayoti hamda ijodiy faoliyatiga bagʻishlangan badiiy kinofilmni moliyalashtirish toʻgʻrisidagi taklifi maʼqullandi.

Qaror ijrosi faqat Navoiy viloyatidagina amalga oshadigan tadbirlardan iborat boʻlmaydi. Navoiy viloyatida “Alisher Navoiy yili” deb eʼlon qilinishining taʼsirlari – tebranishlari mamlakatimizning barcha mintaqalarida aks sado beradi.

TABRIK

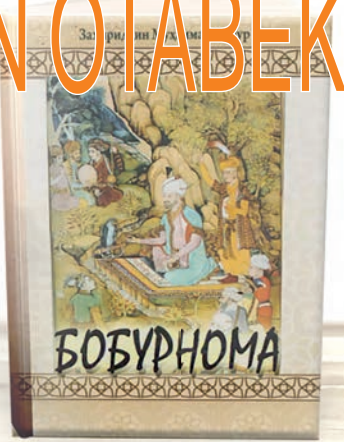
Mazkur qarorda Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, Oliy taʼlim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Yozuvchilar uyushmasi, Respublika Maʼnaviyat va maʼrifat markazi, Alisher Navoiy nomidagi xalqaro jamoat fondi, Navoiy viloyati hokimligi hamda keng jamoatchilikning Alisher Navoiy tavalludining 584 yilligi munosabati bilan Navoiy viloyatida 2025-yilni “Alisher Navoiy yili” deb nomlash toʻgʻrisidagi taklifi maʼqullandi.

(Davomi 2-sahifada.) ➡

ABADIYAT ORALAB...

“BOBURNOMA” OʻQIYOTGAN OTABEK

Abdulla Qodiriyning badiiy mahoratini, asarlari umrboqiyiligini barcha birdek eʼtirof etadi. Zero, bunday epik koʻlarning yuzaga kelish omillari, betakror poetikaning tub ildizi hamda taʼsirlanish asoslarini kuzatish foydalidir.



“BOBURNING OCHUQ FIKRLIK...” ASARI

“Oʻtkan kunlar” romanining “Majburiyat” faslida shunday epizod bor: “Kechlik oshni oʻtkazgach, Hasanali oʻz hujrasidan keyinib chiqdi-da Otabek yonigʻa kirdi. Otabek “Boburnoma” mutolaasi bilan mashgʻul edi”. Hasanali asl niyatini bildirmay “hammomga borish” uchun ruxsat soʻraydi. Otabek koʻzini kitobdan uzmay: “Yumishim yoʻq, boraveringiz”, deb javob beradi. Mashhur kitoblarni orqali qahramonni baland maqomga koʻtarish, ularning maʼnaviy olamiga urgʻu berish, aniq detal vositasida obrazga mahobat bagʻishlash dunyo adabiyotida ham, oʻzbek mumtoz adabiyoti tarixida ham, shuningdek, Abdulla Qodiriy ijodiy biografiyasida ham mavjud adabiy hodisadir.

(Davomi 4-sahifada.) ➡

MILLAT FIDOYILARI

“MARD YIGIT EDI... JUVONMARG KETDI”

Yurt osmonidan tuman arimagan bir palla. Bu tuman – zulm va johillik soyasi, bu tuman – maʼrifat nurlarini oʻchirishga urinayotgan mustabidlarning sharpasi edi. Ana shunday ogʻir zamonda ham oʻz aʼmoliga sodiq ajdodlarimiz bor ediki, ular yashab oʻtgan mashʼum yillar va yoʻllar toʻgʻrisida soʻz ochsak, bugungi yoshlarga choʻpchakdek tuyular balkim. Biroq hali oʻttiz-qirq orasi orzulari ortidan umri tahlikalarda kechgan murakkab taqdirlardan navbatdagisi haqida hikoya qilamiz.

Usmonxoʻja Eshonxoʻjayev. Bolalik chogʻidan ilimga tashna yana bir qismat; xalqni savodli, ongʻi qilish, millatni zulmatdan olib chiqish maqsadi bilan bedorlangan yana bir jadis; maʼrifat yoʻlida oʻzini baxsh etgan yana bir fidoyi, yana bir qurbon...

Usmonxon 1899-yil 14-oktyabrda Andijonda tavallud topgan, istiqloq uchun shonli va qonli kurash yoʻlini bosib oʻtgan. Andijon, Toshkent, Samarqand, Moskva, Shimoliy

Kavkazda rahbarlik lavozimlarida ishlagan, oʻzbek milliy matbuoti asoschilaridan biri. Qahramonimiz shaxsini yanayam yaqinroq tanitadigan boʻlsak, u 1918-yil 21-iyunda “Ishtirokiy” nomi bilan tashkil topgan va uzoq yillar davomida turli nomlar bilan chop etilgan “Oʻzbekiston ovozi” gazetasi faoliyati yoʻlga qoʻyilishida ulkan hissa qoʻshgan milliy matbuotimiz dargʻalaridan sanaladi.

(Davomi 7-sahifada.) ➡

INJU

Zahiriddin Muhammad BOBUR

Bir pari men telbani husnigʻa moyil qilgʻudek,
Koʻzum ichra yer tutub, koʻnglumda manzil qilgʻudek.

Koʻnglum-u koʻzum yuziga vola-yu hayron boʻlub,
Jonima yuz ming gʻam-u mehnatni hosil qilgʻudek.

Notavon koʻnglumgʻa ishqiy qaygʻuni kelturgudek,
Aysh-u ishratni koʻnguldin qaygʻu zoyil qilgʻudek.

Qilmadi Farhod-u Majnun oʻzni rasvo men kibi –
Kim, bu navʼ ish – ish emastur hech oqil qilgʻudek.

Ul pari ishqida Bobur jon berib, ey ahli ishq,
Ishq atvorini ishq ahligʻa mushkil qilgʻudek.



Kamoliddin Behzod chizgan suvrat. XVI asr.

ONAJONIM – TABIAT

JONLI OLAMNING HAYOT ZANJIRI



OʻzFA zoologiya instituti direktori, biologiya fanlari doktori, professor Baxtiyor Xolmatov bilan suhbat

- **Dunyo miqyosida yiliga 40 milliard dollar zarar keltirayotgan hasharot...**
- **Mahalliy turdoshlariga qirgʻin keltirgan “kelgindi” qush...**
- **Jabr qilguvchi ham, jabrdiyda ham oʻzimiz.**

– Baxtiyor Rustamovich, Prezidentimizning 2017-yil 4-sentyabrdagi qaroriga asosan Oʻzbekiston Fanlar akademiyasi qoshidagi Botanika va zoologiya instituti negizida Botanika va Zoologiya institutlari tashkil qilingan edi. Bu soha rivojiga qanday taʼsir koʻrsatdi?

– Oʻzbekistonga zoologiya tushunchasi fundamental fan sifatida 1950-yilda kirib kелgan. 2012-yilga kelib Botanika va Zoologiya institutlari birlashtirildi. Besh yil davomida bu ikki yoʻnalish vakillari bir institutda faoliyat olib borishdi. 2016-yilning 30-dekabrda muhtaram Prezidentimiz ilm-fan namoyandalari bilan uchrashuvi chogʻida shu masalaga ham alohida eʼtibor

qaratib, Botanika va Zoologiya institutlarini qayta tashkil qilish gʻoyasini ilgari surdi. Shundan soʻng yurtimizda zoologiya fanini rivojlantirish istiqbollari kengaydi va nufuzli xalqaro ilmiy markazlar bilan hamkorlik ham yangi bosqichga koʻtarildi.

Hayvonot dunyosi butun olamga tegishli. Shu maʼnoda zoologiya fanining oʻrni va imkoniyatlari chegara bilmaydi. Biz keyingi paytlarda juda koʻp yutuqlarga erishdik. Ayniqsa, oʻtgan yetti yil mobaynida institutimiz olimlari tomonidan shu chogʻgacha fanga nomaʼlum boʻlgan sakkizta yangi hasharot turi kashf etilgani ham ilmiy tadqiqotlarimiz jahon andozalariga mos ravishda amalga oshirilayotganidan dalolat beradi.

– Institutning asosiy vazifasi nimadan iborat?

– Yurtimizda 11 mingdan ortiq hayvon turi maʼlum. Ularning 10 mingdan ortigʻini umurtqasiz jonzorlar, qolgan 750 turini umurtqali hayvonlar tashkil etadi.

(Davomi 6-sahifada.) ➡



HUDUD BILMAS DAHOLIK

Boshlanishi 1-sahifada.

Qaror ijrosini ta'minlash boshlandi. Navoiy viloyati hokimligi Navoiy nomidagi xalqaro jamoat fondi, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Yozuvchilar uyushmasi bilan birgalikda 2025-yil 8-9-fevral kunlari buyuk bobomiz tavalludining 584 yilligi munosabati bilan mahalliy va xorijiy olimlar, ijodkor ziyolilar, keng jamoatchilik ishtirokida "Alisher Navoiy va Sharq Renessansi" an'anaviy xalqaro IV simpoziumini yuqori saviyada o'tkazdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev simpozium qatnashchilariga tabrik yo'lladi. Unda bu buyuk zot qoldirgan merosning ahamiyati haqida so'z yuritilib, jumladan, shunday deyiladi: **"Ayniqsa, mutafakkir ajdodimizning turli xalqlar o'rtasida tinchlik va do'stlikni mustahkamlash, bashariyatning yorug' kelajagini birgalikda qurishga chorlaydigan g'oya va qarashlarining ahamiyati hozirgi tahlikali davrda tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda biz Yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessansi barpo etish jarayonlarida Alisher Navoiy asarlarini o'zimiz uchun bitmas-tuganmas kuch-g'ayrat va ilhom manbaini deb bilamiz. Shu bois bu noyob ma'naviy boylikni chuqur o'rganish va targ'ib etish doimo e'tiborimiz markazida bo'ladi"**.

TASHABBUS

Mazkur simpoziumda 20 davlatdan olimlar, O'zbekistonimizning turli mintaqalaridan kelgan tadqiqotchilar ishtirok etdi. Mehmon sifatida mamlakatimizning taniqli adabiyot va san'at ahlari tashrif buyurdi. Tadbirlarda atloqli xonandalar qo'shiqlar aytdi, shoirlar she'r o'qidi.

Viloyatning turli shahar va tumanlarida poytaxtdan kelgan taniqli ziyolilar ishtirokida tashkil etilgan navoiy-xonlik tadbirlari o'tkazildi.

Xullas, Navoiy hammani Navoiyga yig'di. Navoiy viloyati hokimligi tomonidan "Alisher Navoiy va Sharq Renessansi" an'anaviy xalqaro simpoziumini har yili Navoiy shahrida o'tkazish tashabbusi ilgari surildi va bu qo'llab-quvvatlandi.

Shu tariqa har yili 9-fevralda jahon navoiyshunoslari Navoiy shahrida yig'iladi, bir-biriga o'ziga xos tarzda hisobot bergan bo'ladi, o'zaro fikr almashiladi, yangi-yangi rejalar tuzib olinadi. Shu tariqa Navoiy viloyati navoiyshunoslikning o'ziga xos brendiga aylanadi.

TURKPARVARLIK

Turk dunyosida Navoiydan turkparvarroq zot o'tgani yo'q. Shuning uchun "Navoiy va turk dunyosi" degan katta bir mavzuni o'rta qo'yib, tadqiq etish davri keldi. U ko'p-ko'p yo'nalishlar asosida o'rganishni taqozo etadi. Navoiy "Qutadg'u bilig" va "Devonu lug'otit turk"dan bexabar bo'lgan. Bilganida bu ikki zotga ta'rif-u tavsiflardan bir buyuk haykal yaratgan bo'lar edi.

Turkiy til olimini XV asrgacha ham, undan keyin ham, ehtimol, boshqa hech kim Navoiyning o'zichalik kiftini keltirib ta'riflamagan: "...*Olamе nazarg'a keldi, o'n sekkiz ming olamdin ortuq (!!!), anda zeb-u ziynat va sipehre tab'g'a ma'lum bo'ldi, to'g'uz falakdin ortuq, anda fazl-u rif'at, maxzane uchradi, durlari kavokib gavharlaridin raxshandaroq va gulshane yo'luqti, gullari sipehr axtaridin duraxshandaroq, harimi atrofi el ayog'i yetmakdin masun va ajnosi g'aroyibi g'ayr ilgi tegmakdin ma'mun. ...Ammo maxzanining yiloni xunxor va gulshanining tikoni behad-u shumor*". Shunga qaramay, Navoiy shu gulzordan gul terdi. Terganda ham, bu guldastasini na forsiy, na turkiy she'riyat yetgan baland cho'qqilarga olib chiqdi: "...*Umidim uldur va xayolim'g'a andoq kelurkim, so'zum martabasi avjdin quyi inmagay va bu tartibim kavkabasi a'lo darajadin o'zga yerni beganmagay*".

Tilning ham, adabiyotning ham chinakamiga kamol topishi uchun hokimiyat shu til va adabiyotning egasi hisoblangan xalqning o'z qo'lida bo'lishi, bu sohalar taraqqiyotini hammdan burun hukmron siyosat ko'proq istashi kerak. Bu – Navoiyning fikri. U hukmronlik aralar qo'lida bo'lganda arab, forslarga o'tganda fors va turklarga nasib etganda turk adabiyoti ravnaq topdi. Ammo: "...*Forsiy mazkur bo'lg'an shuaro muqobalasida kishi paydo bo'lmadi, bir Mavlono Lutfiydin o'zgakim, bir necha matla'lari borkim, tab' ahli qoshida o'qusa bo'lur*". Navoiy shunday darajada bo'lgan adabiyotni yuksak cho'qqiga ko'tardi, buni sezib, Lutfiy bor merosini uning biriga almashlashga arzishini tan oldi.

Qilich bilan qalamni bir ko'z bilan ko'rishning aslo iloji yo'q. Temur bo'lmaganida Husayn, Husayn bo'lmaganida Navoiyni hozirgidek yuksaklarga tasavvurga keltirish amrimahol. Navoiy:

**Olibmen taxti farmoning'a oson,
Cherik chekmay Xitodin to Xuroson,**



**"Xuroson", – demakim, Sheroz-u Tabriz, –
Ki qilmishdur nayi kilkim shakarrez,**
– deganida, asosan, Temur egallagan hududlarni qalam bilan olganini qayd etgan. Xullas, Navoiyning qalami Temurning qilichi bilan yo'nilgan bo'lsa, ne ajab!

Shoirning:

**Turk nazmida chu men tortib alam,
Ayladim ul mamlakatni yakqalam,**
– baytidagi "yakqalam"ning ikkita ma'nosi bor: birinchisi – xalqni bir buyruqqa bo'ysunadigan qilmoq; ikkinchisi – xalqni bir adabiy til atrofida birlashtirmoq.

ELPARVARLIK

Dunyoda Navoiychalik elparvar shoir topilmasa kerak. Navoiy turkiy tilda ilgari hech qachon ishlatilmagan yangi qofiya silsilalarini yaratdi. Bu she'riyatda ilgari hech qachon radif bo'lib kelmagan so'zlarni radifga olib, g'azallar bitdi. Ilgari hech qachon ishlatilmagan ko'p-ko'p sof turkiy so'zlarni milliy adabiyotga olib kirdi. Oldin hech qachon qo'llanmagan ko'p-ko'p forsiy va arabiy so'zlarni milliy til va adabiyot mulkiga aylantirdi. Qofiyada ilgari hech ishlatilmagan ko'plab turkiy so'zlarni mahorat bilan forsiy va arabiy kalimalarga ohangdosh qilib istifoda etdi. Shu tariqa u shundoq ham forsiy va arabiy so'zlar nisbatan ko'p ishlatib kelingan turkiy tilni yanada sintezlashtirdi, ya'ni undagi forsiy-arabiy qatlarni haddan ziyod kuchaytirdi. Xohlagan forsiy yoki arabiy so'zni turkiy tilda ham bemalol qo'llash mumkinligini amalan haddi a'losida isbotladi. Shunday g'azallari ham borki, unda turkiy va forsiy so'zlar miqdori teng keladi. Bugun ham tilimiz forsiy-arabiy so'zlar eng ko'p ishlatiladigan yagona turkiy til hisoblanadi.

Navoiy fe'l so'z turkumi jihatidan turkiy til forsiydan boyroq ekanini isbotladi, tilimizning leksik, sinonimik va boshqa ko'p-ko'p lisoniy fazilat-u imkoniyatlarini ilman ko'rsatib berdi.

MILLIY MAFKURA ASOSCHISI

Navoiy – o'zbek adabiyotidagi eng mafkuraviy qalam sohibi. "Xamsa" qay bir ma'noda siyosatnoma ham. Shoir butun ijodi bilan amalda temuriylar davlatining milliy mafkurasini yaratdi. Temur markazlashgan davlat tuzdi. U hukmronlik turkiylar qo'lida bo'lgan bu davlat xalqining mafkurasini yaratib ulgurmad. Umri ot ustida o'tdi. "Temur tuzuklari" shu yo'dagi bir urinish edi. Navoiy yaratgan milliy mafkuraning esa uch asosi bor.

Birinchisi – Navoiy nimaiki yozgan bo'lsa, o'z oldiga: "Komil inson qanday bo'lishi kerak?" degan masalani qo'yd va bunda boshdan oxir islom dini va uning bag'rida paydo bo'lib, taraqqiy etgan tasavvuf ta'limotining eng ilg'or g'oyalarga tayandi.

Ikkinchisi – Navoiy nimaiki yozgan bo'lsa, o'zi mansub bo'lgan o'zbek xalqining manfaatlar, baxt-u iqbolini ko'zlab yozdi.

Uchinchisi – Navoiy nimaiki yozgan bo'lsa, o'zi yashayotgan mamlakat, ya'ni temuriylar manfaatlarini himoya qilib yozdi.

BIRDAMLIK

Navoiy shunday buyukki, uning xohlagan asarini bugunning ko'zi bilan o'qisangiz, kechagi fikringiz o'zgaradi.

Kamina 50 yildan beri navoiyshunoslik bilan shug'ullanib kelaman. Fanlar akademiyasining O'zbek tili, adabiyoti va folklori institutida ish boshlaganman. Lekin endi Navoiyni har gal o'qisam, uning yangi-yangi qirralari ochilib kelaveradi. Nima uchun? Chunki biz hali Navoiyni to'liq o'rganganimiz yo'q-da.

Endi davlat siyosati miqyosida Navoiy merosiga munosabat boshlandi. Buyuk shoir bugun O'zbek-

kistonga sig'maydi ham. Uning merosiga turkiy xalqlarni birlashtiruvchi buyuk ta'limotni yaratgan zot sifatida qarashimiz kerak.

Endi ilm va ma'rifatni xalqning maqsadi, ehtiyoji, manfaatiga aylantirishimiz kerak. Navoiy shu yerda ham bizga Uchinchi Renessans asoslarini qurish uchun eng katta suyanchiq, buyuk fenomen bo'lib xizmat qiladi.

Dunyo bizning Navoiyga munosabatimizga havas bilan qarayapti va ma'naviy yuksalishga qaratilgan maqsadlarimizga qo'shilyapti.

TURNALAR UCHSA, QARAYLIK...

Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat..."ida islom olami tarixi uchun muhim burilish bo'lgan bir qiziq hodisa qalamga olingan.

Avliyo Zunnun Misriy shunday degan ekan: "Uch bor safar qilib, uch ilm keltirdim. Birinchi keltirgan ilmimni xos kishilar ham, omma ham qabul qildi. Ikkinchi ilmimni xoslar qabul qildi, omma qabul qilmadi. Uchinchi ilmimni na xoslar qabul qildi, na omma".

Bu yerdagi birinchi ilm tavba, ikkinchisi tavakkul, muomala va muhabbat, uchinchisi esa haqiqatni anglatadi. Haqiqat ilmi, ya'ni inson ruhining Allohga yetishini odamlarning aqli qabul qila olmas edi. Lekin hijriy 245-yili Zunnun vafot etganida ko'p yashil qushlar g'uj bo'lib kelib, janoza mahali odamlar ustiga soya solib boradi. Buni ko'zlari bilan ko'rgan xalq Zunnun haqiqat haqidagi gapiga ishonadi. Shu tariqa Xudo avliyo zotlarni do'st bilishi, ularga karomatlar berishi mumkinligini isbotlaydi.

Avliyolik haq. Qur'oni Karimda avliyolar Alloh taoloning do'stlari ekanini ta'kidlangan oyatlar bor. Ming-ming yashil qushni Xudo do'stining janozasiga yuborish bilan shu sirining bir chekkasini oshkor qilgan.

...9-fevral. Ertalab. Navoiy shahridagi shoirning muh-tasham haykali oldida tadbir bo'lyapti. Osmonda to'rtta turna paydo bo'ldi. Balandda – odamlar boshlari uzra halqa bo'lib aylanib-aylanib parvoz etdi-da, keyin yana uzoqlarga uchib ketdi.

Turnalar yurtimizdan bir yilda ikki karra uchib o'tadi. Bahorda janubdagi issiq o'lkalardan shimoldagi salqin o'lkalarga, kuzda esa shimoldagi salqin o'lkalardan janubdagi issiq o'lkalarga safar qiladi. Ammo hozir bahor ham, kuz ham emas.

Ehtimol, Navoiyning ruhi Bahouddin Naqshband, Abdurahmon Jomiy, Sulton Husayn ruhlari bilan birga turnalar bo'lib kelib ketgandir...

Balki bu O'zbekistonimizda yuz berayotgan ma'naviy yuksalish, jumladan, Navoiyga ko'rsatilayotgan yuksak ehtiromdan rizolik alomati hamdir...

DASTURIY TA'LIMOT

Bugun Turkiy davlatlar tashkiloti Yevroosiya muhim nufuzga ega bo'lib boryapti. Bu tashkilot oldida umumiy birlikka erishish, shu orqali rivojlanish, dunyoning madaniyati, adabiyoti, san'ati, ishlab chiqarishi, sanoati va hokazolari taraqqiyotiga munosib hissa qo'shish vazifasi turibdi. Bu yo'lida Navoiy merosi bizga juda asqatadi. Chunki boshqa, tarixda turkiy xalqlar birligini ta'minlashda asqatib, mafkuraviy asos sifatida qo'l keladigan tap-tayyor ta'limot yo'q. Shu ma'noda uning merosiga turkiy xalqlar birligi g'oyasini amalga oshirishdagi dasturiy ta'limot sifatida suyanishga to'la haqlimiz.

Bu fikrimizga hech bir turkiy xalq vakili e'tiroz bildirmasa kerak.

**Sultonmurod OLIM,
filologiya fanlari doktori,
O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi**

**Erkin A'ZAM,
O'zbekiston xalq
yozuvchisi:**

– Har qanday bay-ramning zamidari o'yin-kulgi-yu dabbadaban tashqari teran bir ma'no-mazmun, kela-jakka tatiydigan muay-yan samara ham bo'lsa qani edi!

Kuni kecha Navoiy shahrida kechgan buyuk bobomizni sharaflash kunlari ana shunday hikmatlarga boy, ibratli o'tdi, desak bo'ladi. Yaxshining sharofati, o'sha kungi qor-yomg'ir ham tantanavor ruhga daxl qilolmadi. Shoir haykali poyiga gul qo'yish marosimidagi jo'shqinlik, hayajonni aytin! "Bobomizni qarang, bu yog'i erta-indin bahor edi, sal keyinroq tug'ilganlaridami..." degandek hazilomuz mulo-hazaga xorijlik bir navoiyshunos ajab javob qildi: "O'zi barcha bobolarimiz sovuqda tug'ilib, sovuqda o'tgan. Yuragidagi o't-otashni esa siz-u bizga, avlodlarga qoldirgan".

Chindan ham, yaqin olti asr kechganiga qaramay ana shu so'nmas alanga umrini Navoiy ijodi tadqiqiga bag'ishlagan uzoq-yaqindagi ko'plab olim-u muxlisi shoir nomi bilan sarafroz shahr-u kentga boshlab keldi.

Viloyat hokimi Normat Tursunovning hazrat Navoiy dahosiga ehtirom marosimini an'anaga aylantirib, har yil bu yerda o'tkazish to'g'risidagi taklifi qizg'in ma'qullangan shundan. Navoiy kunlari Navoiy viloyati Navoiy shahrida o'tishi har jihatdan mantiqqa rost keladi-da!



**Xosiyat
BOBOMURODOVA,
O'zbekistonda
xizmat ko'rsatgan
madaniyat xodimi:**

– Hazrat Alisher Navoiyning tabarruk nomlari bilan ataluvchi shaharning to'rtala tomonidan qarasangiz ham ul zotning mahabbati haykali qad kerib, ko'rinish turadi. Xud-

diki, navoiyliklar qalbini qo'rib turganga o'xshaydi. Go'yoki:

*Yuz jaf o'qilsa manga, bir qatra faryod aylamon,
Elga qilsa bir jaf o'q, yuz qatla faryod aylaram,
– deb turgandek.*

Aslida notinch dunyo qalbini ezgu fikrlar qorishgan SO'Z qo'riydi. To'rt tomondan izlasangiz ham, Mir Alisher Navoiyning so'zlaridan ortiqroq so'z yo'q!

*Tovlarda cho'liqlar molin qo'riydi,
Erkaklar elining holin qo'riydi,
Kelmasin o'yiga xavf-u xatar deb,
Shoirlar elining dilin qo'riydi.*

Prezidentimizning Alisher Navoiy dahosini qadrlash borasidagi qarori xalqimiz qalbidagi ixlos-u e'tiqodning yorqin ifodasi bo'ldi. Hazrat tug'ilgan kunda xorijlik navoiyshunoslar, poytaxtdan tashrif buyurgan olimlar-u shoirlar, mahalliy aholi vakillari gul ko'tarib, shoir haykali yonida qoim bo'ldilar. Boboshoir poyi qishni pisand qilmay gullar bilan to'ldi.

Bir kun avval xalqaro simpoziumda navoiyshunos olimlar shoir ijodining kamalak misoli tovlanguvchi qirralari haqida go'zal suhbat qurishdi. Yana ming yil aytilsa ham hazrat Navoiyning bitiklari tugamasligi ayon haqiqat.

Viloyatda amalga oshirilayotgan yangiliklar, fan-texnika sohasidagi yutuqlar, baland va chiroyli binolarni mehmonlarga faxr-u g'urur ila ko'z-ko'z qildik. Ayniqsa, avval ham yurtimizga kelgan xorijlik mehmonlar qisqa fursatda amalga oshirilgan bunyodkorlik ishlarini Navoiyga xos azim-u shijoat va saxovatdan darak deb baholadilar. Shukur, ming shukurki, g'olib so'zning bayrami, go'zal bayt-u navolar shukhi endi yil bo'yi davom etadigan bo'ldi.

DAXR BAHRİ



AMSTERDAMDA NAVOIYXONLIK

**Ulug' o'zbek shoiri, mutafakkir va
davlat arbobi Mir Alisher Navoiy hazratlari
tavalludining 584 yilligi munosabati bilan
Niderlandiya qirolligi poytaxtida ham
tantanali tadbirlar bo'lib o'tdi.**

Yunus Emro instituti bilan hamkorlikda uyush-tirilgan xotira va ehtirom kechasiga tashrif buyurgan yurtimizning Benilyuks mamlakatla-ridagi favqulodda va muxtor elchisi G'ayrat Fozilov, shuningdek, Turkiya, Ozarbayjon va Qozog'istonning Niderlandiya qirolligidagi elchi-lari ulug' bobokalonimizning turkiy xalqlar mada-niyati va adabiyoti taraqqiyotidagi muhim o'rni va uning o'lmas merosi borasidagi e'tiroflarini izhor etishdi.

Tadbir davomida so'zga chiqqan boshqa faollar, xususan, jurnalist va tashkilotchi Burxoniddin Jarloq, tadqiqotchi olim Zifa Avezova, yozuvchi Sharifjon Ahmad hazrat Navoiy faqatgina turk xalqlarining emas, balki butun insoniyatga taalluqli daho ekanini borasida mulohazalar bildirishdi. Zotan, uning yaxlit ijodi faqat va faqat ezigulik istagi bilan to'yinganligi, odamiylikka xizmat qilishga doir da'vat va chaqiriqlari nafaqat o'z millatiga, balki shu bilan barobar butun dunyo xalqlariga qaratilgan murojaat ham ekanini alohida uqitirib o'tildi. Bu da'vatlarning asos nuqtasi shoir va mutafakkirning mana bu ikki satrida namoyon bo'lgani ta'kidlandi:

*Olam ahli, bilingizkim, ish emas dushmanlig',
Yor o'lung bir-biringizgaki, erur yorlig' ish...*

Xotira kechasida qardosh turkiy xalqlarning Jaloliddin Rumi, Yunus Emro, Nizomiy Ganjaviy,

Maxtumquli Firoq'iy singari boshqa ulug' allomalari merosiga ham alohida to'xtalib o'tilib, ularning ham ma'naviy merosi barcha qardosh millatlar uchun bebaho xazina ekanini ta'kidlandi. Shu bilan birga, ilk bora sof turkiyda monumental "Xamsa" bitgan hazrat Navoiyning ushbu silsilada tutgan o'rni beqiyos ekanligi yana bir karra e'tirof qilindi. Zotan, shu kunlarda qutlug' 542 yilligini nishonlaydiganimiz – yana bir buyuk o'zbek shoiri, shoh va sarkarda Zahiriddin Muhammad Bobur hazratlari deganlari kabi: "Alisherbek... turkiy til bila to she'r aytibturlar, hech kim oncha ko'p va xo'b aytqon emas".

Shahodat ULUG'
Niderlandiya qirolligi
Amsterdam shahri

IFTIXOR

EL SHOD, MAMLAKAT OBOD BO‘LAJAK

Alisher Navoiy tavalludining 584 yilligi munosabati bilan Navoiy shahrida “Alisher Navoiy va Sharq Renessansi” IV xalqaro simpoziumi bo‘lib o‘tdi. Anjumanda dunyoning turli hududlaridan, shuningdek, viloyatlar hamda poytaxtda ijod qilayotgan ko‘plab ziyolilar qatnashdi. Ular orasida men ham bor edim.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning xalqaro simpozium ishtirokchilariga yo‘llagan tabrigida: **“Jahon adabiyoti va tafakkuri tarixida o‘chmas iz qoldirgan Alisher Navoiyning serqirra ijtimoiy-siyosiy, ijodiy, ilmiy-ma‘rifiy faoliyati, boy adabiy-badiiy merosi asrlar davomida yuksak insonparvarlik, vatanga sadoqat, adolat va ezigulik timsoli sifatida hamisha jahon ahli e‘tiborini tortib kelmoqda”**, degan so‘zlar bor. To‘g‘risi, ikki kun davom etgan xalqaro simpoziumda har bir ishtirokchi Alisher Navoiy xususida o‘zining so‘zlarini aytmog‘ istadi. Ayta olmaganlar tafakkuri ko‘zini ichkariga-



ko‘ngliga yo‘naltirishdi. Bunday vaziyatda chin ma‘nodagi yurak so‘zi bunyod bo‘ladi. Zotan, insoniyat ma‘naviyati xazinasiga beqiyos hissa qo‘shgan alloma shoir Alisher Navoiy o‘zining bebaho va umrboqiy asarlari bilan jahon ilm va adab ahlining qalbidan chuqur joy olgani haqiqatdir. Hazrat ta‘rifida o‘z zamonasidan to hozirgi kunga qadar juda ko‘plab dono fikrlar aytili va kelgusida aytilajak ham. Hazrat o‘zining ma‘rifat va ma‘naviyat ko‘shkining darvozisini tinimsiz taqillatayotgan orasta qalbli insonlarga ochadi, xolos. Ilm va ijod ahli Alisher Navoiyning ko‘ngil holatlari va dard-u alamlarini anglamoq niyatida halihamon shu muhtasham koshona ostonasida turibdi. Dunyo ilm va adab ahlining nazari Navoiy siymosiga qaratilganining o‘ziga xos sabablari bor.

Nizomiddin Mir Alisher Navoiy hazratlari hamma zamonlar uchun benihoya baland bir ijodkordir; har vaqt o‘z ijodiy mashg‘uloti bilan band bo‘lgan ijodkor va eng muhimi, bu olamga kelib-ketarini, Yaratganga qulligini butun borlig‘i bilan har soniyada sezib turgan banda ijodkordir. Bunga aslo shubha yo‘q.

Hazrat Navoiy “olam ahli”ni o‘tkinchi manfaatlardan yuksak turishga, ezigulik yo‘lida birdam bo‘lishga chorladi, insoniylarning eng oliy rutbalarini tarannum qildi. Bashariyat oldida bebaho xizmatlar qilgan Alisher Navoiy yugurik vaqt amplitudasini badiiy so‘zning olmos simlari vositasida jilovladi. Ammo bu jilovlangan zamon qiymatini “o‘lchamoq uchun oltindan taroz-u, olmosdan tosh oz” (G‘afur G‘ulom satri)lik qiladi. Bir lahza ichiga cheksiz zamon zamzamarlarini faqatgina Navoiyning qudratli qalami sig‘dira oladi. Bu qalamdan chiqqan so‘z oddiy so‘z emas, balki jahon so‘z san‘ati galaktikasini bezab turgan, har bir adabiyot muhibi yuragidan naqqosh Moniy naqshlaridek joy olgan, jonbaxsh tiriklik suvi bilan to‘yingan so‘zdir...

Faqirlik hayot tarzi uchun dastur bo‘lgan hazrat Navoiy o‘z muhriga muhrlangani “Dunyoda g‘aribdek yoki bir yo‘lovchidek bo‘lg‘in” hikmatiga tugal amal qilib yashadi, tasavvurimizcha. Kamtarlik, xokisorlik, “o‘zini tufroq bilan teng tutish”ga oid o‘g‘itlariga eng avval shoirning o‘zi amal qildi.

Alisher Navoiy asarlari umrboqiyilgining asl sababi, bu alloma behuda, vasvasa, yolg‘on so‘z aytmadi, “so‘z vodiysida daydiganlar”ni hushlamadi, shu zaylda go‘zal asarlari, siyrati va suvrati bilan insoniyatga ta‘lim berdi. Ruhiga ta‘sir ko‘rsatdi, ma‘naviyatini tarbiyaladi.

Dunyoning turli hududlarida yashab ijod qilayotgan navoiyshunoslar xalqaro anjuman minbarida turib shu xususda fikrlar bayon qildi. Fikrlar muhim, xilma-xil, gohida takror, ammo biri ikkinchisini to‘ldiradigan nuqtayi nazarlardir.

Shaxsan men anjumanda Alisher Navoiy hazratlari ijodiga jadid ziyolilarining munosabati xususida bir-ikki og‘iz so‘z aytishim lozim edi. Shu mavzu muhokamasi asnosida jadidlar qaysi jihatga jiddiy e‘tibor qaratdi? Nega shoirning hayoti va ijodi targ‘ibi bilan mashg‘ul bo‘lishdi? Nega “Navoiyni sevoylik, Navoiyning otini oltin bilan yozaylik”, deb qayd qilishdi?

O‘z vaqtida jadidlar Alisher Navoiyning rasmini chizdrib, gazeta va jurnallarda e‘lon qilishdi ham. Biroq bu suvrat Hazratning ruhiy-ma‘naviy siyratiga qanchalar munosib ekani borasida muhokamarlar ham o‘tkazishgan edi. Bugun Navoiyning e‘tirof etilgan surati ommalashdi. U mashhur, uni hamma biladi.

Jadidlar o‘z vaqtida Alisher Navoiyni ta‘lim dargohlarida tanishtirishga diqqat qaratishdi. Alloma shoirning tarixiy xizmatlariga ularning bergan baholari, ta‘rif va tavsiflar ham o‘ziga xos betakror. Ismoil G‘aspirali Navoiy to‘g‘risida “...turk olamining eng buyuk bir shoiri, eng buyuk bir adibi”, “turk tiliga jon bermish zoti oliy” deb yozdi. Uning “Muhokamat ul-lug‘atayn”, “Qirq hadis” asarlarini ommalashtirdi. Abdurauf Fitrat shoir asarlari, xususan, “Devoni Foni” haqida maxsus maqolalar yozdi. Abdulhamid Cho‘lpon esa: “Navoiy birgina o‘zbek qavmi adabiyotida emas, umumturk xalqi adabiyotida ham o‘ziga yarasha joy olg‘on”, deya qayd etdi. Haqiqatan, umumturkiy adabiyot namoyandalari

orasida Alisher Navoiy siymosi yuksak bir cho‘qqi bo‘lib ko‘zga yaqqol tashlanadi. Shu e‘tibordan shoir o‘tmish emas, u – bugun va kelajak. Alisherbekka yetmoq mahol. Ul hazratga yetmoq uchun bizda zaxira-ozuqa oz, yo‘l esa olisdan olis. Darvoqe, Hazratning o‘zlari o‘z ijodining qiymatini, bebaholigini, cho‘qqi ekanini qalban sezaroq Nizomiy tilidan bunday yozgan edi:

**“Sipehr aylab el ichra nodir seni,
Jahon nazmi tavrada qodir seni.**

**G‘azal tavrada chunki qilding xirom,
So‘z ahlig‘a so‘z dorni qilding harom...”**

Butun navoiyshunoslar Hazratning o‘zlari urg‘u berib aytgan ana shu adabiy-estetik tezis tegrasida andarmondir. XX asrning 20-yillarida taniqli turk olimi Ismoil Hikmat: “Jild-jild she‘rlar yozgan bu buyuk turk shoirining qudratini, san‘atini, tilini tadqiq etmak, tekshirmak bir vazifa ham bir sharaftir”, degan fikrni yozadi. Alisher Navoiyni o‘qiganlar, uqqanlar bir necha asrdan buyon shu sharaflı vazifa ijrosi bilan mashg‘uldir.

Chunki odamlar dardiga malham bo‘lish, yuksak xulq-adab, ezigulik, iymon, hayo bilan yashash Alisher Navoiy lirik va epik qahramonlarining hayot tarzi bu; birovga nasihati ham shu.

**“Hayovu adab birla tuzgil maosh,
Yana ayla ta‘zim-u hurmatni fosh,
Ne el yori bo‘lsang alar rangi bo‘l,
Nechuk bor esang, tutqil ul sori yo‘l”.**

Alisherbek ana shunday oromso‘z, dilso‘z javohirlar xazinasining egasidir. Bu xazina, shoir ta‘kidlaganidek: “Bir dam ajdahodin xoli emas maxzan”dir. Hayotda uning ko‘ngliga ba‘zan tajovuz qiladigan johil kimsalar uchrashi ham tabiiy. Shunday vasvasali jarayonda o‘zlikni, ma‘naviyatni, fardoniyatni, shaxsiyatni asrab qolish daho Navoiyga nasib qildi.

Aslida Alisher Navoiy bundan salkam olti asr muqaddam insonning ko‘ngil olamiga qarab, o‘zlik sari yo‘lga chiqqan buyuk jahongashta sayyohdir. U ko‘ngillarni ziyorat qiladi. Alisher Navoiy fikricha, insonning ruhiy kamoloti, o‘z nafsini yenga olishi, o‘zlikni chuqur anglashi oqibatida “el shod, mamlakat obod” bo‘ladi. Bu dasturiy haqiqatni hamisha esda tutmog‘imiz lozim.

Bugun jahon ahli ulug‘ shoirga yuzlanib turibdi. Respublika Prezidentining xalqaro simpozium ishtirokchilariga yo‘llagan tabrigida: “Alisher Navoiyning bebaho ijodiy merosi haqli ravishda jahon adabiyoti daholarining buyuk asarlari bilan bir qatorda turishi bizga cheksiz g‘urur va iftixor bag‘ishlaydi”, degan e‘tirofi bor. Xalqaro anjuman ahli ayni fikrni o‘z ma‘ruzalari bilan tasdiqlashdi.

**Bahodir KARIM,
professor**

NAVOIY HAYKALI POYIDA O‘QILGAN SHE‘R



AXIR NAVOIY BOR...

So‘z ochsam, o‘zbekning mahobatidan,
Muqaddas bir ism tilimga yordir.
Baxt yog‘ar bu so‘zning salobatidan:
– Axir, Navoiy bor! Navoiy bordir!

Kimdir moziyni deb itday talashar,
Mening, ortga boqsam, ko‘nglim bahordir.
O‘tmishdan so‘zlamog‘ menga yarashar –
Axir, Navoiy bor! Navoiy bordir!

Asrlar bostirib kelmoqda qator,
Xudo qo‘llaganga mangulik xordir:
Vaqtning tahdidlari o‘zbekka bekor –
Axir, Navoiy bor! Navoiy bordir!

She‘r aro yuribman dalli-devona,
Magar mag‘lub ersam – arzimas kordir:
Nazm falagiga yetmas paymona –
Axir, Navoiy bor! Navoiy bordir!

Xudoyo! Nechun she‘r o‘qiyapman sha‘n,
Nechun ohanglarim mardonavordir?
Chunki She‘r bo‘stoni menga ham Vatan –
Axir, Navoiy bor! Navoiy bordir!

Usmon AZIM

**Bedirxon AHMEDLI,
Ozərbayjon Milliy Fanlar akademiyasining Nizomiy
Ganjaviy nomidagi Adabiyot instituti
Osiyo xalqlari adabiyoti bo‘limi mudiri, professor:**

– Bu kabi simpoziumlar o‘zbek xalqining buyuk shoir, mutafakkir, atoqli davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyga bo‘lgan yuksak hurmat-u ehtiromini ifodalaydi. Chunki Navoiy o‘zbek xalqining ma‘naviy qiyofasini belgilab beruvchi yetuk siymodir. Uning ilmiy-adabiy merosini o‘rganish ishlari hozir butun dunyoda jadal olib borilyapti. Xususan, men faoliyat ko‘rsatayotgan kafedrada ham bu borada ishlar juda qizg‘in tus olgan. Har yili ayni mavzuda qator kitoblar chop etiladi, maqolalar yoziladi, ilmiy-amaliy ishlar qilinadi. Nazarimda, Navoiy shaxsi va ijodiga nisbatan bu qadar yuksak e‘tibor va ehtiro, albatta, O‘zbekiston qatori faqat Ozarbayjonda ko‘rsatiladi. O‘zbek xalqi atoqli shoir va mutafakkir Nizomiy Ganjaviyni qanchalik ulug‘lasa, Ozarbayjon xalqi ham Alisher Navoiyni shu qadar sevib-ardoqlaydi. Navoiyning barcha asarlari ozarbayjon tiliga tarjima qilingan. Bu kecha yoki bugun boshlangan ish emas, buning ildizi uzoq moziyga borib taqaladi. Bizda buyuk o‘zbek shoirining deyarli barcha asarlari tarjima qilingan deb faxr bilan ayta olaman. Ayni damda Navoiyning uch tazkirasini ozarbayjon tiliga o‘g‘irish ishlari ketmoqda. Avvalroq, o‘zbekcha “Xamsa” tarjima bo‘lgandi. Umuman olganda, Navoiy o‘tgan asrlar mobaynida nafaqat o‘zbek va ozarbayjon xalqining, balki butun turkiy xalqlar madaniyatiga barakali hissa qo‘shgan. Institutimizdagi Turk xalqlari adabiyoti kafedrasida olib borilayotgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiy qoldirgan boy adabiy



meros nafaqat Ozarbayjonda, balki, Qirg‘iziston, Qozog‘iston, Turkmaniston va dunyoning bir qator yirik mamlakatlarida o‘rganilmoqda. Navoiy shahrida o‘tkazilgan simpoziumning nomidan ham ma‘lumki, g‘azal mulkingin sultoni hisoblangan ulug‘ mutafakkir butun sharq madaniyati va ma‘naviyati, tarixi va ijtimoiy hayotiga juda ulkan ta‘sir ko‘rsatgan. O‘ylaymanki, agar Navoiy hazratlarining insonparvarlik ma‘rifatini butun dunyo xalqlarining ong-u shuuriga singdira olsak edi, olam ahli bir-biriga dushman bo‘lmas, Yerimiz tom ma‘noda baxt-u saodat sayyorasiga aylangan bo‘lardi.



**Derya SOYSAL,
Tarixchi, jurnalist, Belgiyada
O‘rta Osiyo bo‘yicha mutaxassis:**

– Avvalo, bu mening hayotimdagi eng go‘zal kunlardan biri ekanligini alohida ta‘kidlab o‘tishni istardim. Mazkur simpozium orqali faqatgina Alisher Navoiyni emas, o‘zbek xalqi va adabiyotini qaytadan kashf etdim. Haqiqatdan ham o‘zbeklar insonparvar, qalbi qaynoq, mehmondo‘st, san‘atsevar xalq sifatida

dunyo hamjamiyatining diqqat-e‘tiborida turadi. Har gal O‘zbekistonga kelganda o‘zimni erkin va baxtli his qilaman.

Bu yerga kelishdan avval Turkmanistonda bo‘ldim va bildimki, Mahtumquli Firog‘iy turkman xalqi uchun qanchalik aziz bo‘lsa, o‘zbek xalqi uchun ham ana shunday qadrlı. Ayni chog‘da Navoiy ham u yerda sevib o‘qiladi. Sodda qilib aytganda, Alisher Navoiy, Muhammad Fuzuliy, Maxtumquli Firog‘iy, Abay Qo‘nonboy o‘g‘li kabi buyuk so‘z san‘atkorlari bo‘lmasa, turk dunyosi o‘z tilini bu qadar yaxshi bilmasdi, biz balki bugun kimligimizni ham unutardik.

“Alisher Navoiy va Sharq Renessansi” simpoziumi juda qizg‘in o‘tganini ta‘kidlashim kerak. Davlatingiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2025-yilni Navoiy viloyatida “Navoiy yili” deb e‘lon qilgani va olimlar-u, yozuvchi-shoirilarni jamlaydigan tadbirlar Navoiy shahrida o‘tkazilayotgani, ayniqsa, alohida ahamiyatga egadir. Mana shunday anjumanlar buyuk mutafakkirning shaxsiyati va ijodini yanada chuqurroq o‘rganishimizga yordam beradi va tadqiqotchilar o‘rtasida mustahkam ko‘priklar o‘laroq xizmat qiladi. Shu bahonada Turkiya, Ozarbayjon, Eron, Tojikiston, AQSH, Xitoy va boshqa ko‘plab davlatlardan kelgan olimlar, navoiyshunoslar bilan tanishib, ular bilan fikr almashish baxtiga muyassar bo‘ldim. Alisher Navoiy turk dunyosining eng buyuk shoiri ekanligini shu kabi tadbirlar yana bir bor isbotlaydi. Bunday simpoziumlar dunyoning boshqa mamlakatlarida ham tez-tez o‘tkazilishi kerak.



“
Navoiy ijodi muzey ko‘rgazmasi ham, tarixning parchasi ham emas. U yashamoqda va yashayveradi. Biz uni o‘rganyapmiz, ammo juda kam o‘rganyapmiz. O‘zining ulug‘ farzandi xotirasini ko‘z qorachig‘iday asrab-avaylash va uning asarlarini tinmay o‘qish va o‘rganish – o‘zbek xalqining shon-sharaf ishidir.
”

Y.E.BERTELS



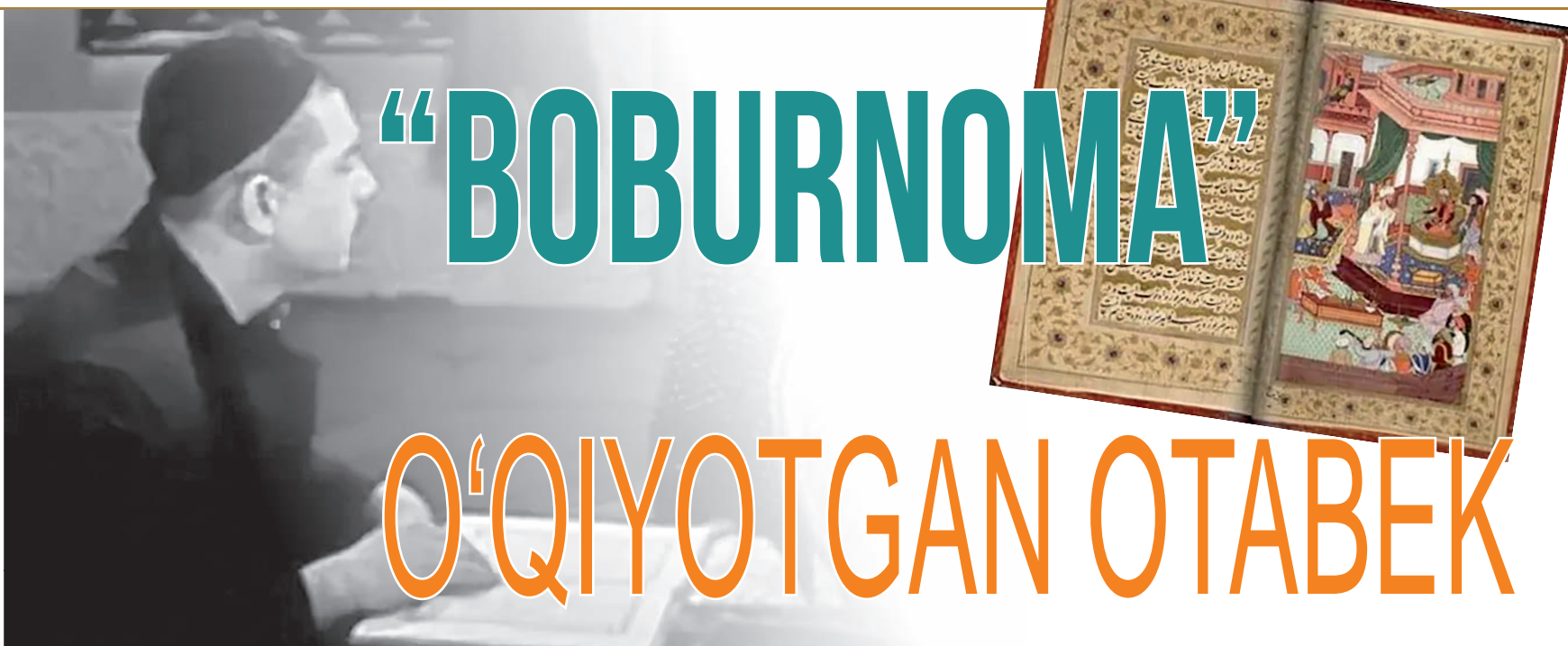
Boshlanishi 1-sahifada.

Otabekning "Boburnoma" mutolaasi "O'tkan kunlar" ildizi ustida fikrlashga, tasvirdagi ichki manera, so'zdagi rostlik, xarakter mantig'i, inson shakli-shamoyili, ayniqsa, romanning poetik nutqi – tili to'g'risida ayrim mulohazalar aytishga imkon beradi. Tasavvur ko'lami "Boburnoma" matnistonini bo'ylab kengayadi. Adib boshqa asarlarida ham bu muazzam kitob va uning egasini eslaydi. Boburga "fotih" – fath etuvchi sifatini beradi; "Boburnoma"ni "Boburning keng ruhlik, o'z zamonig'a ochuq fikrlik..." kitobi deydi. Qurdoshlari bilan bahslashgan bir masalada "Boburnoma"dan "dalillar kel-turmak"ka chog'lanadi. Tarixiy manbalardan ma'lumki, qatag'on – "dapsan" yillari Abdulla Qodiriy ikkinchi marta qamoqqa olinganida kutubxonasidagi yetmishdan ortiq arab imlosida yozilgan mumtoz kitob yig'ishtiriladi. Shular qatori "Boburnoma"ning olib ketilgani aniq.

Xo'sh, nega Abdulla Qodiriy va "O'tkan kunlar" mavzusidagi fikr yo'li Bobur va "Boburnoma" tarafga burilmoqda? Nima uchun Qodiriy ijodidan, asarlari, tarjimai holi, xotira kitoblari, qodiriyshunoslarning asarlaridan Bobur va "Boburnoma" izlarini izlab qoldik? To'g'risi, real voqe'lik zaminida tug'ilgan mitti intuitsiya – ichki sezim yangi fikrga zamin hozirlaydi; odam beixtiyor tafakkur o'tobida pishib yetilgan bitta mulohazani dalillash va unga boshqalarni ishonirishni istaydi. Adabiyotshunoslik Abdulla Qodiriy romanlarining shuhrati, ta'sir kuchi, tasvir tiniqligi, tilining shirasiga urg'u berdi. Zotan, bunday fazilatlar ildizini ham tadqiq etish lozim. Iste'dodli adibning o'zbek, rus va jahon adabiyotidan, xalq og'zaki ijodi va xalqning jonli tilidan bahramand bo'ldi. Bunga shubha yo'q. Fikrimcha, ushbu bahramandlik ildizining bir qirrasini "Boburnoma"ga borib taqaladi. Shuning uchun "Boburnoma" bilan "O'tkan kunlar" orasidagi poetik bog'lamni o'zaro taqqoslashga zarurat seziladi. Abdulla Qodiriy epik tafakkur tarzini, nasrining badiiy jozibasini, go'zal tili qururuq sahroda o'z-o'zidan paydo bo'lgani yo'q. Tekis sahroda haybatli tog' o'sib chiqishi uchun o'sha yer ostida qaynoq vulqon buloqlari bo'lishi shart. "O'tkan kunlar" romani uchun "Boburnoma" shunday buloqlardan biri vazifasini o'tagan bo'lsa, ne ajab?!

“UMR – OTILG'AN O'Q EMISH”

Har qanday asardagi hayot va o'lim, ishq-muhabbat, turmush ziddiyatlari, insonlararo to'qnashuvlarning bayoni hech kimni bafarq qoldirmaydi; umr mazmuni, jon qadri, dunyoga kelish va ketishga tegishli hayotiy hikmatlar esa badiiy asarning falsafiy mazmunini boyitadi. "Boburnoma" va "O'tkan kunlar" sahifalari shunday o'g'itlardan xoli emas. "O'tkan kunlar" romanida oradan o'tgan yillar suroniga boqib Mirzakarim qudidor: "Umr – otilg'an o'q emish" deydi; aslida umr mazmuni ustida fikrlamaydigan, hayot mohiyatini o'ylab ko'rmagan odam kam bo'ladi. Zero, Vatan, ona, ishq-muhabbat, hayot, o'lim, sadoqat, do'stlik, insonning dunyoga qarashi badiiy ijodning dominant mavzulari sanaladi. Rus adibi Lev Tolstoyning: "Agar inson fikrlashni o'rgangan bo'lsa, nimani o'ylashidan qat'i nazar – u hamisha o'lim to'g'risida fikr yuritadi", mazmunli gapi bor. Jon qadrini, sinovli dunyo o'tkinchiligi, imtihonni, o'limni eslash – O'zi va o'zligini anglagan orif insonga xos fazilat. Boburning boshiga turli ko'rgiliklar yog'ilib, omad undan yuz o'g'irgan va dushmani Ahmad Tanbal odamlari iziga tushib ta'qib etgan, shoir o'z ta'biri bilan aytganda "ish tadbirdan o'tgan" kunlarning birida u: "Olamda jon vahmidin yomonroq nima bo'lmas emish" deb yozadi. Boburning "Boburnoma" asaridagi iqrirlari, haqgo'yligi, tipirchilab turgan yuragini o'quvchiga qo'shqo'llab tutqazishiga doir realistlik tasvirlari dunyo adabiyotidagi juda ko'p asarlardan benihoya yuqori turadi. Bobur o'zini, yuragini, yuzini, a'molini, so'zini, amalini, ko'zini pardalamaydi. Ikkilanishini, andishasi, g'azabini,



“BOBURNOMA”

O'QIYOTGAN OTABEK

ko'ngil g'ul'ulasi va bezovtaligini ochiq yozadi. Shar'an qaralganda, kundalik namoz ibodatlarini bilan ma'jun iste'moli, odamning aql-hushini oladigan chog'ir, may ichishning bir inson fitratida jamlanishi maqtaladigan ijobiy xislat emas. Bobur bu shar'iy hukmni har kimdan yaxshi biladi. Shuning uchun yonidagi sheriklarini chog'irga ham, ma'junga ham majbur-lamaydi; na ortiqcha dag'dag'a, na da'vat qiladi. Holbuki, u o'zining chog'ir majlisilari-yu ma'jun-xo'rligini ham, tonglasi sabuhiy qilishlarini ham bemalol sir tutishi mumkin edi. Uni taftish qilishga, qalami qitirlatib yozayotgan "Vaqoye"ni kuzatib turishga guvohlarning yuragi betlamas edi. Bobur Yaratguvchining "samui basir", "kulli shayun qodir"ligiga, barcha ishlarni "kiromin kotibin" malokalar amal daftariga allaqachon yozib qo'yganiga inonchi bois haq so'zlarni bitadi. Butun ayb-u gunohini, ezigulig'u odamiyligini, barcha tavba-yu tazarrularini bor holi-cha bayon etadi. To'g'risi, qiyosning ikkinchi egasi mavlono Abdulla Qodiriyning o'z qo'li bilan yozgan bunday tarixiy iqrornomalari, kundaliklari yoki o'z tabiatiga oid e'tiroflari yo'q hisobi. Adibning "Suddagi nutq", zamondoshlarining xotiralari, Habibulla Qodiriyning "Otam haqida", Mas'ud Abdullayevning "O'tganlar yodi" kitobarida bu xususdagi ayrim ma'lumotlar uchraydi, xolos. Biroq tasavvurimizcha, Bobur bilan Qodiriyning tabiatida, poetik tafakkur tarzida, adabiy-estetik tushunchalari, odamiyligi va borliqni ko'rishida qandaydir yaqinlik bor. "O'tkan kunlar"da yozuvchi: "Darhaqiqat, bizning qarshimizga yo'lbars chiqa, biz qattiq qo'rqamiz, chunki bizni o'lum kutadir, inson uchun dunyoda o'lumdan qo'rqunch narsa yo'q", deydi. Adib kelgusi voqealarni o'quvchiga oldindan sezdirishning maxsus adabiy usulini qo'llabmi yoki ichki bir tuyg'u da'vati bilanmi, hartugul, Kumush oxirgi maktubida onasiga: "Manim bo'lsa nima uchundir yuragimda bir qo'rquv bor..." deb yozadi. Voqealar rivojidan qo'rquv siri ochiladi, zaharlangan Kumush "jomga o'qchib qusar edi". Aybdor Zaynab Yusufbek hoji hovlisidan haydaladi, akalari uni kishanlab qo'yishadi. Jinnirgani qozi va tabiblar tomonidan tasdiqlangach, jinoyati uchun jazolanish hukmi uning ustidan ko'tariladi. Zaharlanish hodisasi podshoh Bobur hayotida ham yuz beradi. Hind oshpazlari qo'ldan zaharli osh yegach, uning ko'ngli behuzur bo'ladi. Bu to'g'rida: "Obxonag'a

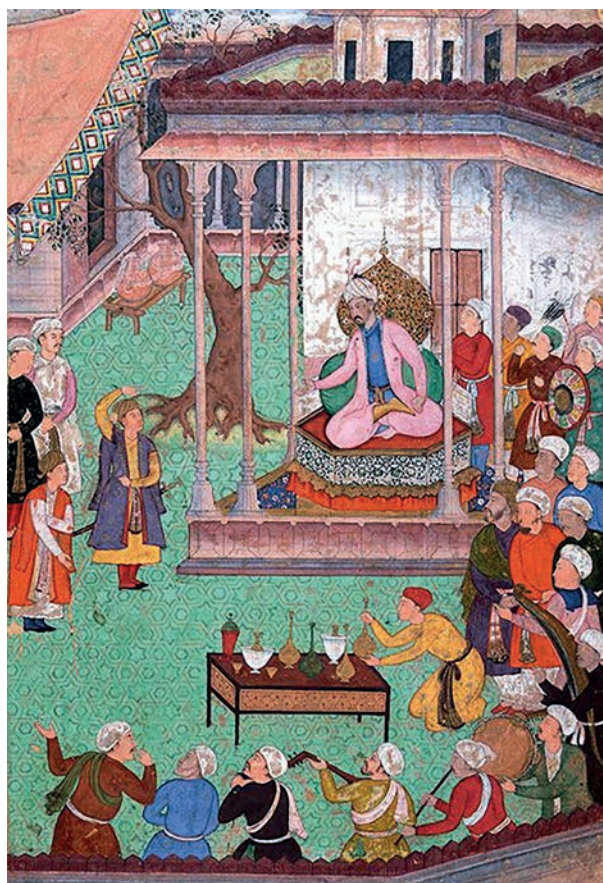
borguncha yo'lda bir navbat qusayozdim. Yana bir navbat qusayozdim. Obxonag'a borib, qalin qustum. Hargiz oshdin so'ng qusmas edim, balki ichganda ham qusmas edim", deb yozadi u. Aybdorlar jinoyatiga yarasha jazo oladi: birining terisi tiriklayin shilini; yana bir aybdor filning oyoqlari ostiga tashlanadi. Bir o'limdan qolgan Bobur go'yo onadan qayta tug'ilgandek bo'ladi. "Tengri menga boshin jon berdi", deya shukrona aytadi u. Jon xalqumga kelib ketgan bunday vaziyatlarda inson uchun joni aziz ko'rinadi. Shunda umr mazmuni, tiriklik ne'mati ustida o'ylaydi. Bobur iqroran yozadi: "Jon mundaq aziz nima emish, muncha bilmas edim, ul misra borkim: Kim o'lar holatqa yetsa, ul bilur jon qadrini..." Aslida inson hayoti ijtimoiy-ma'naviy, ruhiy-moddiy va boshqa ziddiyatlar hamda murakkab holatlar asosiga quriladi; o'zini va o'zligini anglaganlar fursatni g'animat bilib, oxirat kuni uchun ozuqa jamlaydi; savol-javobga hozirlik ko'radi. Chunki Bobur ta'biricha, "har kimki hayot majlisiga kiribtur, oqibat ajal paymonasidin ichkusidur va har kishikim, tiriklik manziliga ketibtur, oxir dunyo g'amxonasidin kechgusidur". Tiriklik va o'limga oid "hayot majlisiga" kelib-ketishning hikmatona ifodasi juda tig'iz va qarshilash usulida beriladi. Shu gap davomidan Bobur barchaga mashhur "...dahr aro qoldi falondin yaxshiligi" misralariga moslab juda muhim va mardona hayotiy bir gapni yozadi: "Yomon ot bila tirilgandin yaxshi ot bila o'lgan yaxshiroq". Bunda "yaxshi-yomon", "tirilgan-o'lgan" tazodlari ifoda ta'sirini oshiradi. "O'tkan kunlar"da o'zining hayoti mazmunini o'ylayotgan Yusufbek hoji deydi: "Men ko'b umrimni shu yurtning tinchlig'i va fuqaroning osoyishi uchun sarf qilib, o'zimga azobdan boshqa hech bir qanoat hosil qilolmadim... Bobolarning muqaddas gavdasi madfun Turkistonimizni oyoqosti qilishga hozirlang'an biz itlar yaratguchining qahriga, albatta, yo'liqarmiz! Temur Ko'ragon kabi dohiylarning, Mirzo Bobur kabi fothilarning, Forobiy, Ulug'bek va Ali Sino kabi olimlarning o'sib-ungan va nash'u namo qilg'anlari bir o'lkani halokat chuquriga qarab sudrag'uchi, albatta, Tangri-ning qahriga sazovordir". Hoji besh kunlik umrida "dunyo mojarolaridan etak silkib to'shai oxirat tadoriki"ni ko'rishga o'zida rag'bat va zarurat sezadi. Darvoqe, Abdulla Qodiriy tirik mahalida o'z Vatani va millatiga bo'lgan sevgisi,

“Bobur fe'li-sajiyasiga ko'ra Sezarga qaraganda sevishtga arzgulikdir. Uning manglayiga yuksak fazilatli inson deb bitib qo'yilgan.

Eduard XOLDEN, ingliz tarixchisi



TAVSIYA



MAJLISDAN HAYDALGAN MAJLISIY

yoxud Bobur bilan Majlisiyning bir suhbatiga doir

O'tmish voqealari, tabarruk tarixiy insonlardan ibrat va saboq olinadi. Har kim ularni o'z hayotiga tatbiq etib, hayot yo'lini fayzli, turmush tarzini farovon qiladi. Odatda shoir ahlining o'zlarini maqtashi, birovlardan ozgina yaxshilik ko'rsa, ularni madh etishini ko'pchilik yaxshi biladi. Agar kimdir shoir ko'ngliga tegsa, hajv nayzasini ko'tarib, so'z maydoniga chiqadi va maxsara she'rlar tug'yonida ilhomi qaynaydi. Bunga adabiyot tarixida yetarlicha misollar topiladi.

Shoirlar o'zlari aytgan so'zlarga amal qilishlari, amal qilmagan gaplarini she'rga solmaganlari ma'qul. Shoir – hissiyot odami. Agar u mustahkam imon-e'tiqod va taqvo egasi bo'lsa, qalamidan tomgan bir qatra siyoh ortidan shaxsan o'ziga keladigan savob, jamiyat va bashariyatga keladigan foyda hamda yaxshiliklar daryolar-u dunyolarga sig'maydi. Qalam-

kash zarur mahali o'rni kelganda har qanday odamga – xoh u gado yo xoh u podshoh bo'lsin – o'z yurak so'zini, haqiqatni aytishga imkon topmog'i lozim. Bu chin insonlik, chinakam iste'dod egasining mardligi va mahoratidan darak beradi. Tarixda bunday ijodkorlar ham ko'p o'tgan.

Ijod ahli orasida yana bir toifa bor. Ortiqcha vaysashlari, o'rinsiz so'zlashlari, so'ralmaganda gapga aralashuvlari gohida ularni ofatga yo'liqtiradi. Bularni yozishimga sabab shuki, yaqinda yaxshi bir kitob o'qidim. Avval bilmagan va eshitmagan ekanman, balki siz azizlar uchun ham foydali bo'lishini o'ylab o'sha o'qiganimdan ibratli bir nuqtasiga to'xtalam.

Zahiriddin Muhammad Boburning xalqchil ijodi, mardona hayoti, insoniy fazilatlari ko'pchilik uchun qiziq. U o'z davri ijodkorlari bilan munosabatlarini "Boburnoma"da bayon qiladi. Ammo bu muhtasham kitobda uchramagan tarixiy bir voqeaga

haq gapi, ezgu amali va bebaho asarlari evaziga hojiga o'xshab o'ziga azob-uqublatlar, tuhmat-u bo'htonlar orttirib oldi. Ammo adibning favqulodda jasorat egasi ekani ham, bu mardona fazilat qahramonlari tabiatiga ko'chgani ham bor gap. Shu o'rinda uch dushmani bilan bir o'zi olishgan Otabekni yoki dor ostida o'limga tik qarab turgan Anvarning o'tkir ko'zlarini eslash o'rinni, albatta. "Haqiqat, ochib so'zlashdadir" hikmati hayotiy dasturi bo'lgan adib "Suddagi nutq"da o'sha mustabid davrning "odil sud"iga qarata: "Men to'g'rilik orqasida bosh ketsa, "ix" deydigan yigit emasman... Ko'nglida shamsi g'uboroti, teskarichilik maqsadi bo'lmagan sodda, go'l, vijdonlik bir yigitga bu qadar xo'rlikdan o'lim tansiqroqdir. Bir necha shaxslarning orzusicha, ma'naviy o'lim bilan o'dirildim. Endi jismoniy o'lim menga qo'rqinch emasdir", deb aytadi. Keyingi hibs tergovida: "Menga qo'yilgan ayblarni boshdan oyoq rad etaman. Haqiqat yo'lda har qanday, hech qanday jazodan, qiynoqdan qo'rqmayman. Agar otmoqchi bo'lsalaring, ko'kragimni kerib turaman...", deb mardona so'zlaydi. Xuddi shunday mardona tuyg'u, haqqoniyat, favqulodda jasorat, ulkan shijoat Bobur umriga, "Boburnoma" matniga nur bag'ishlaydi. Uning fothiligi, elobodchiligi, bag'rikengligi, do'st-u dushmanlariga ko'rsatgan muruvvati, ayniqsa, farzandidan jonini ham ayamagani uzoq moziyning o'chmas haqiqati. O'g'li Humoyunning dardiga hakimi hozoqlar "...yaxshi nimarsalarni tasadduq qilmoq kerak" deb tashxis qo'yishadi. Bobur "Humoyunning mendin o'zga yaxshiroq nimarsasi yo'q" fikriga keladi va uch marta o'g'lining tegrasida aylanib aytadiki: "...men ko'tardim har ne darding bor". O'shal zamon men og'ir bo'ldum, ul yengil bo'ldi. Ul sihat bo'lib, qo'pti. Men noxush bo'lub, yiqildim". Bunday vaziyatda Haq bilan avliyosifat inson orasidagi pardalar ko'tariladi. Toza yurakli otaning chin duosi Tangri huzuriga o'q boradi va ijobat bo'ladi. Bobur o'limni mardona bo'yniga oladi. Bobur nasrida ifoda yo'sini juda qisqa, kam so'zga ko'p ma'no yuklanadi.

Qiyoslanayotgan asarlardagi bunday o'rinlarga har ikki adib shuuridagi tabiiy sezim va tuyg'ular ifodasi, imon-e'tiqodli qalam egalariining bayon usuli sifatida qarash o'riniidir. Qolaversa, zamonga mos o'lchamlar izmda qahramonlarning harakat qilishi hamda ularning tafakkur va tasavvuriga uyg'un ifodalanishi ham har qanday asarning qadr-qiyamatini oshiradi.

YAXSHI KITOB – UMR ZIYNATI

Bobur va Abdulla Qodiriydek allomalari yozgan kitobar esa insoniyatning ma'naviy mulki. Odamlarning madaniy-ilmii, ma'naviy-ma'rifiy darajasini ular o'qigan kitobar belgilaydi. Taqdir Alisher Navoiyni 6-7 yoshida "Zafarnoma" muallifi Ali Yazdiyga ro'baro' qiladi. Mo'ysafid tarixchi bilan bola Alisher o'rtasida savol-javob bo'lib o'tadi. Shunda mo'ysafid alloma boladan

o'qigan kitobarini so'raydi. Navoiy "Mulk" kacha ta'lim olganini aytadi. Shoirning bolaligida "Mantiq ut-tayr"ni yod bilgani barchamizga ma'lum. Tabiiyki, tarixiy kitoblardagi bunday ma'lumotlar tarixiy shaxslar ma'naviy dunyosini ko'rsatadi; ular qiyofasiga mahobat bag'ishlaydi. "Boburnoma"da o'z davrining mashhur akobirlariga baho berilar ekan, ular yozgan yoki o'qigan kitobar esga olinadi. Alisher Navoiyga ajratilgan betlarda alloma shoir "Xamsa", "Lison ut-tayr", "G'aroyib us-sig'ar", "Navodir ush-shabob", "Badoye ul-vasat", "Favoyid ul-kibar", "Mezon ul-avzon" kabi barcha asarlari sanab o'tiladi. Bobur "Boburnoma"da Alisher Navoiydan boshqa biror shaxs ta'rifida bunday "ko'b va xo'b" – keng ko'lamlil to'xtalgan emas.

Otasi Umarshayx Mirzoni ta'riflar ekan, yozadi: "Ravon savodi bor edi. "Xamsatayn" va masnaviy kitobarini va tarixlarni o'qur edi. Aksar "Shohnoma" o'qur edi. Tab'i nazmi bor edi, vale she'rg'a parvo qilmas edi". Zamondoshlaridan ba'zilariga "Hamisha Mus'haf kitobat qilur edi" deb ham ta'rif beradi. Umanan olganda zarurat yuzasidan qaysi bir mashhur ulamo yoki tarixiy joy ta'rif jarayonida "Sahih Buxoriy", "Hidoya", "Temurnoma", "Fathnoma", "Zafarnoma", "Iskan-darnoma", "Shohnoma" kabi mo'tabar kitobar esga olinadi. Buning natijasida o'sha inson yoki makonning ta'rif-tavsifi teranlashib, ularga tegishli tasavvur oydinlashadi. Memuar asarda tarixiy ma'lumot sifatida bunday unsurlarning mavjud bo'lishi tabiiy. Biroq dunyo adabiyotidagi badiiy asarlar tarkibida eslanadigan mashhur kitobar muayyan badiiy funksiyani bajaradi. Inchunin, Otabekning "Boburnoma" o'qishi bejiz emas. Abdulla Qodiriy boshqa qahramonlarini ham ma'lum va mashhur kitoblardan nasibador qiladi. Deylik, Yusufbek hojiga Qur'oni Karim va "Daloyil ul-xayrot"ni, oshiqlarga Fuzuliyning "Devon"ini o'qitadi. Ra'nosi esa Navoiy, Fuzuliy, o'zlariga zamondosh shoirlardan Amiriy bilan Fazli Namongoniyini o'qigan.

Qodiriyning ikkinchi romani "Chayonning namoyishi" faslida masjiddagi hujralardan biri tasviri keladi. Hujra tokchasiga arab tili grammatikasi "Kofiya"ni sharhlagan Abdurahmon Jomiyning "Sharh mulla Jomiy" asari, hoshiyasida diniy hukmlar izohlangan "Aqoidi ma'alhavoshiy", mantiqqa doir "Hikmatul ayn", Marg'ioniyning "Alviqoya", Rasululloh (s.a.v.) hayotini yoritgan "Siyari sharif" kabi mo'tabar kitobar taxlab qo'yiladi. Kalonshoh mirzo, Shahodat tufti, Abdurahmon domla shu kitoblarni o'qiganmi-o'qigan emasmi? Adib ularning qo'llariga bu kitoblarni tutqazmaydi. Takror aytaman – tokchaga taxlab qo'yadi. O'qilmagan kitob – ochilmagan tilsim. O'qiganlar bilan o'qimaganlar hech qachon bir-birlari bilan teng kelmaydi. O'qiganlar olim, ulamo bo'ladi, o'qimaganlar ko'ngliga shayton oralaydi, g'iybat-u g'urbatlar bilan mashg'ul bo'lishadi.

Har ikki adib asarlarida bundan boshqa ham qiyoslashga munosib o'rinlar ko'plab uchraydi. Deylik, "Boburnoma" matnida ba'zan biror voqe'lik yonida o'yat va hadislardan parchalar keladi. Abdulla Qodiriy mumtoz epik an'anaga mos ravishda o'z asarlarining ayrim sahifalarida zamona hazmi ko'targuncha "Har bir narsa o'z asliga qaytadi", "Alloha sabr qilguvchilar bilan birgadir", "Agar bir qavmning ishi noahil odamga topshirilgan bo'lsa, bas, o'shal qavmning qiyomatini yaqin bil", "Har ishing o'tachasi yaxshi", "Qanoatli aziz, ta'mali kishi xordir" kabi ayrim o'yat va hadislarini qo'llaydi.

Xullas, Abdulla Qodiriy ruhiyati, adabiy-estetik konsepsiyasi, odam va olam xususidagi qarashlari Zahiriddin Muhammad Bobur ruhiga yaqin turadi. Har ikki adib fitratidagi mardlik, jasorat, to'g'rilik, haqgo'ylik, mahorat va iste'dod kabi fazilatlar o'zaro uyg'un keladi. Nazarimda, shuning uchun ham Otabek "Boburnoma"ni mutolaa qiladi.

Bahodir NURMUHAMMAD

juda yoqibdi, degan xayolga borib, so'ralmaganda bir gapni hech zarursiz aytib, maqtanib qo'yadi: "Aslida bu ruboiyni men yozganman, lekin odamlar orasida Muhammad Solih nomidan mashhur bo'lib ketdi". Bobur undan ruboiyni kim yozgan, deb so'ramadi. Yozilish sababini bilmog'chi bo'ldi. Ammo Majlisiy o'zidan savol to'qib, so'ralmaganda gapga javob beradi. Shunda Boburning avzoyi buzilib, sekin qoshlari chimirladi, qahr keladi. Ruboiy mazmunini yoki Majlisiyning ortiqcha gapirib qo'ygani Boburga ma'qul kelmagan? Bunisi bizga qorong'i. Dalil shuki, Bobur Majlisiyni qat'l etishga buyurmoqchi bo'ladi, ammo muruvvatli podshoh kechirishni ma'qul ko'rib, niyatidan qaytadi va: "She'r siylovi uchun tayin etilgan yetti ming tanga mullaning xunbahosi hisoblanadi, o'zini esa bu majlisdan chiqarib yuboringlar", deb aytadi.

Majlisiy bilan Bobur o'rtasida bo'lib o'tgan shu suhbat va buyruqni ijiklab sharhlashga zarurat yo'q. Gap tushunarli. Agar anglamida kimdir qiyналgan bo'lsa, unga hazrat G'azzoliyning "Til ofatlari" kitobini tavsiya qilaman.

K.BAHODIR



YODNOMA

“UNUTMOG‘IL YANA BU NOMUROD BOBURNI...”

Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek kabi buyuk allomalari qatorida Zahiriddin Muhammad Bobur ham nafaqat millatimizning g‘ururi va iftixori, balki butun insoniyat tamadduniga hissa qo‘shgan daho sifatida tilga olinadi. O‘z vaqtida kommunistik mafkura shunday ulug‘ siymoga ham necha asr berida turib tosh otishdan tiyilmadi. Uning buyuk ijodiy merosi esa sinfiy manfaatlar oldida arimas deb hisoblanardi. Buning aksini isbotlamog‘chi bo‘lganlar millatchilikda ayblanardi. Shuning uchun ko‘pchilik uning nomini tilga olishdan ham qo‘rqardi. Shunday murakkab vaziyatda – 1958-yilda Andijonda Mirzo Bobur tavalludining 475 yilligiga bag‘ishlangan anjuman o‘tkaziladi. Unda ishtirok etganlarning jamoaviy surati saqlanib qolgan. Rasmda Ibrohim Mo‘minov, Azizxon Qayumov, Xadicha Sulaymonova, Sabohat Azimjonova, Abduqodir Hayitmetov, G‘afur G‘ulom, Toshmuhammad Qori Niyoziy, Yahyo G‘ulomov va xalqimiz orasida katta obro‘-e‘tibor qozongan yana bir qator ziyolilarni ko‘rish mumkin.

Suratda mening dadam – Abdumannob Egamberdiyev (kitobxonlar uni “Sariq ajdar hamlasi” tarixiy romani muallifi sifatida yaxshi bilishadi) ham kamtarona joyda, uchinchi qatorda turibdi. U kishi 1957-yili 29 yoshida Andijon davlat pedagogika institutining rektori etib tayinlangan edi. Albatta, o‘sha anjuman atqoli ilm-fan vakillari, adabiyot va madaniyatimiz namoyandalari, shoiru fuzalalarimizning xohish-irodasi va qat’iy talablari bilan o‘tkazilgan. Lekin tadbir Andijon pedagogika institutida o‘tkazilishida rektorning qarori hal qiluvchi rol o‘ynagan o‘z-o‘zidan ayon bo‘lsa kerak. Ma’lumki, o‘shanda tepadan “Mirzo Boburning yubileyini o‘tkazishga kim ruxsat berdi?” degan dag‘dag‘a yog‘ilgudek bo‘lsa, malomat toshlari birinchi bo‘lib rektorning boshiga tushardi. Lekin endigina karyerasini boshlagan, kelajakka yaxshi niyatlar bilan boqib turgan yosh Abdumannob Egamberdiyev bunday “xatarli” ishga qo‘l urishdan qo‘rqmadi.



Anjuman nihoyatda yuqori saviyada o‘tkaziladi. Bundan jamoatchilikning dimog‘i chog‘ edi. Tadbir yakunida anjuman ishtirokchilari uchun Andijon musiqali drama teatrida konsert uyushtiriladi. El orasida keng tanilishga ulgurgan iste’dodli xonanda Faxriddin Umarov shu sana munosabati bilan Bobur Mirzoning “Jamoling vasfini, ey oy...” g‘azaliga kuy bastalab, ilk bor ijro etgan. Shunda dadam sahnaga chiqib quyidagi so‘zlarni aytgan ekan: “Bobur bu go‘zal g‘azalini yozib, kamon o‘qlariga o‘rab fazoga otgan ekan. U muallaq uchib yurib besh asrdan keyin Faxriddin Umarovning qo‘liga kelib tushibdi. Mana, bugun biz Boburning go‘zal g‘azalini yangidan kashf etdik”.

Kezi kelganda oilamizdagi ta’lim-tarbiya haqida to‘xtalib o‘tsam. O‘zim aniq fanlar sohasi vakilimiz. Lekin bolalikda dadam qalbmida adabiyotga havas uyg‘otgan. “Temur tuzuklari” ilk bor “Guliston” jurnalida chop etilganida butun oila jam bo‘lib o‘qiganmiz. Ba’zan hovlida ishlaganimizda dadam oldimizga kelib, Erkin Vohidovning “O‘zbekim” va boshqa she’rlarini baland ovoz bilan o‘qib berardi. “Boburnoma” bilan ham men ilk bor o‘shanda tanishganman.

Abdumannob Egamberdiyevning “Bul yurak dog‘indadur” kitobida millatimizning ardoqli farzandlariga bag‘ishlangan qator g‘azallar bor. Xususan, u kishi Mirzo Boburning “Topmadim” radifli g‘azaliga nazira bog‘lab shunday degan:

Sendan ortiq elsevar bir mehribonni topmadim,

“Andijon!” deb yig‘lab o‘tgan jonajonni topmadim.

Lekin dadamning Mirzo Boburga bildirgan yuksak ehtiromi uning “Jamoling vasfini, ey oy...” g‘azaliga yozgan muxammasida yorqinroq ifoda etilgan. Ma’lumki, biron shoirning g‘azaliga qofiya va vaznini saqlagan holda uch misra qo‘shish mumtoz she’riyatimizning keng tarqalgan janri muxammas (“beshlangan”) hisoblanadi. Bunda g‘azalning lafz va ma’nosining mutanosibligini saqlanishiga qarab uch misra baytlarning oldiga qo‘shiladi. Bu amal *taxmis* deyiladi. Lekin misralar baytning birinchi va ikkinchi qatorining orasiga ham qo‘shilishi mumkin. Unda bu usul *tashtir* deyiladi. Tashtirning boshqa nomi *mutarrafdir*. Taxmisshunos olim Tolibjon Ro‘ziboyevning yozishicha, arablarda mutarraf so‘zi boshi va quyrug‘i qora, o‘rtasi esa ochiq rangli otga nisbatan aytilgan. Keyinchalik bu atama she’riyatda qo‘llanilgan.

Yana uning yozishicha, bu janr asosan arab mumtoz she’riyatida qo‘llanilgan. O‘zbek mumtoz she’riyatida bu shaklda yozilgan tashtirlar deyarli uchramaydi. Dadam Bobur Mirzoning mashhur “Jamoling vasfini, ey oy...” g‘azaliga muxammas bitmoqqa chog‘langanida undagi ba’zi baytlar mantiqan yopiq, shuning uchun oldiga g‘azalning ma’nosini buzmasdan misralar qo‘shish muammosiga duch kelgan. Shundan keyin u ham tashtir (orasiga), ham taxmis (oldiga misra qo‘shish) usulini qo‘llab muxammas bitgan. Bu tashtir-

taxmis usulida yozilgan muxammas aruz vaznining o‘zbek tilidagi san’atida yangi so‘z bo‘ldi.

Bobur Mirzo bilan bog‘liq yana bitta muhim mavzu bu – Andijon pedagogika institutiga uning nomini qo‘yish uchun kechgan oshkor-pinhon kurashlardir. O‘sha kezlarda KPSSning yoshlar orasida mafkuraviy ishlarni kuchaytirish siyosati jiddiy tus olgan edi. Shuning uchun 1953-yilda Markazqo‘mning maxsus qarori bilan Andijon o‘qituvchilar bilim yurti negizida Andijon davlat pedagogika instituti tashkil etilgandan keyin unga “VLKSM 30 yilligi” nomi berilgan edi. Bobur tavalludining 475 yilligiga bag‘ishlangan tadbirlar muvaf-faqiyatli o‘tkazilgandan keyin jamoat-chilikning institutga uning nomini berishga qaratilgan sa’y-harakatlari ham kuchaygan edi. Dadam bu borada viloyat va respublika rahbarlari bilan qizg‘in bahslashgani esimda. Bu nihoyatda qiyin ish bo‘lishiga qaramas-dan dadam qat’iyat bilan harakat qilib, o‘z Maqsadiga erishdi: oliy ta’lim dargohiga Zahiriddin Muhammad Bobur nomi berildi.

1980-yillarning o‘rtalarida, mamla-katda “o‘zbek ishi” deb nom olgan qatag‘on tufayli tang vaziyat vujudga keldi. Shunda ayrim laganbardorlarning ko‘rsatmalari bilan institutga “VLKSM 30 yilligi” nomi qaytarildi.

Nihoyat, mustaqillik sharofati bilan Andijon pedagogika instituti negizida Andijon davlat universiteti tashkil etildi va unga buyuk hamyurtimiz nomi berildi. Uzoq kutilgan adolat nihoyat qaror topdi!

Boburning insonparvar g‘oyalaridan cho‘chigan, adabiyotdan uzoq, hissiz amaldorlar allaqachon unut bo‘lib ketdi. Bobur Mirzo merosi esa hanuz barhayot. Uning olamshumul ijodi nafaqat o‘z-bek xalqiga, balki butun insoniyatga yuksak ilm-fan va mukammal adabiyot namunasi sifatida xizmat qilib kelmoqda. Zero, shoirning o‘zi kelajakka qarata aytdi:

Murod vasling erur –

ayla yod Boburni,

Unutmog‘il yana bu nomurod Boburni!

**Shuhrat EGAMBERDIYEV,
O‘ZR FA Astronomiya instituti
direktori, akademik**

MUXAMMAS

Jamoling vasfini, ey oy, necha eldin eshitg‘aymen,
Alar yanglig‘ misolingni necha ellarga aytg‘aymen,
Xayolimda malaksiymo go‘zal rasming yaratg‘aymen,
Muhabbat koridan ayr-u yumushlardinki kechg‘aymen,
Ne kun bo‘lgay, visolingga meni dilxasta yetkaymen.

Farog‘at chog‘i gulzorda o‘zing tanhomi yurg‘aysen,
Malohat gullariga ham raqobatlar yeturg‘aysen,
Javob tarzi savolimga na holing debki so‘rg‘aysen,
Tarahhum yuzidin yuzingni ko‘rmoqqa buyurg‘aysen,
Xush ulkim, orazing ko‘rg‘amen-u so‘zing eshitkaymen.

Demasmen, ey xumor ko‘z, sen menga zulmingni kam-kam qil,
Ki, zulming rohatim bo‘lg‘ay, sira kam qilmagin, zam qil,
Xayolim bog‘lading bundoq, yana boshimni ham xam qil,
Ittingdurmen, soching zanjirini bo‘ynimga mahkam qil,
Ki, vodiya firoqing ichra qo‘rqarmenki, yitg‘aymen.

Tarahhum qilmasang yo boqmay, istig‘no bila o‘tsang,
Nigoh aylarga qo‘ymay, ko‘zlarim yuzingga zor etsang,
O‘zing shodsen, meni g‘urbat aro tashlasang-u ketsang,
Vafoni va‘da qilmay, ming jafolar dog‘i ko‘rsatsang,
Tazarru‘ qilg‘amen yo yig‘lag‘aymen, o‘zga netkaymen?

Musharraf bo‘lmasam bormoqqa men qosh-u qabog‘ingga,
“Muborak” so‘zlarim yetmas esa hargiz qulog‘ingga,
Munosib ko‘rmasang Mannop yuzini ko‘z qarog‘ingga,
Muyassar bo‘lmasa boshimni qo‘ymoqlik ayog‘ingga,
Olib boshimni, ey Bobur, ayoq yetguncha ketkaymen!

Abdumannob EGAMBERDIYEV



AKS SADO



“Jadid” gazetasida teatr mavzusi davom etadi. Ikrom Bo‘riboyevning keng qamrovli “Teatr: u hozir ham ibratxonami?” (2025-yil 3-son) nomli tahlilidan keyin Xurshid Abdurashidning “Sahnadagi malikul kalom: fazilat va kamchiliklar” (2025-yil 6-son) maqolasining berilishi ayni muddao bo‘ldi.

Ilmiy ishning publiksistik uslubga o‘g‘irilgan parchasida Alisher Navoiy obrazining o‘zbek teatr sahnasidagi talqinlari tadqiq qilinadi. Obyekt sifatida spektaklning asosi bo‘lmish pyesalar tanlangan.

Hazrat Navoiyga bag‘ishlangan dramalar ro‘yxatining keltirilgani umumiy manzarani tasavvur qilishga yordam beradi. Asosiy qismda 12 ta sahna asarining matni xolis tanqid qilinadi. Tanqid saralamoqdir, degan mumtoz qo‘ida ishga tushadi.

Baholash va sharhlashda muallif o‘tgan asr ijodkorlarini ham, zamon-doshlarini ham ayamaydi. Dramalar yaratilgan zamon va makon xususiyat-larini nazardan qochirmaydi. Drama-turglar ixtiyorida tashqaridagi masalalar uchun malomat toshini otmaydi.

Bugungi O‘zbekiston teatri va matbuoti mana shunday dadil chiqishlarga muh-toj. Tanqidiy-tahliliy fikrlar spektakl muhokamasida qolib ketmay ommaga taqdim etilsa, tomoshabinning didi ham sayqallanib boradi.

Ba’zan o‘zbekona andisha munaqqid-larni og‘ir ahvolga solib qo‘yadi. Ijod

mahsulining fazilatini aytishda sha-molday saxiy bo‘lgan ahli donish kamchiliklarni sanashga kelganda sukut saqlash haqidagi hikmatlarga og‘ishmay amal qiladi ko‘pincha.

Xurshid Abdurashid esa masalaga ilmiy yondashadi, fikrlarini madaniyat bilan bayon qiladi, tadqiqotni xolis olib borishga harakat qiladi.

Maqolada “yuza” siz-bizdan bitta jiz-biz yaxshi” qabilida dangal yoziladiki, 85 yil oldin yaratilgan, Izzat Sul-ton va Uyg‘un qalamiga mansub “Alisher Navoiy” dramasi hanuz bu mavzudagi asarlarning gultoji bo‘lib turibdi.

Olim va shoir hamkorligi o‘laroq qog‘ozga tushgan, bosh rol Olom Xo‘jayev tomonidan maromiga yetkazib ijro etilgan spektakl turkiy xalqlar teatri-ning mumtoz namunasi. YouTube tarmog‘idagi spektakldan parchalarni ko‘rganlar to‘liq asarning mahobatini his qiladi...

Yana bir muhim jihat: fevral oyi-da amir Alisherga bag‘ishlangan nav-batchi materiallar o‘rniga Xurshid Abdurashidning “Sahnadagi malikul kalom...”, Alisher Sabriyning “Navoiyga qaytish” (“Yoshlar ovozi”, 2025-yil 5-son) kabi foydali maqolalarini chop etsa ham gazeta yopilib ketmas ekan. Zero, Navoiy sha’niga mavlono Lutfiydan yoxud Zahiriddin Muhammad Boburdan oshirib so‘z aytish amrimahol. Darvoqe, Maqsud Shayxozda e’tirofi ham shu safda. Ilmiy materiallarning esa yo‘rig‘i boshqa.

Umid shuki, Xurshid Abdurashidning fikrlari dramaturglarga yetib boradi

va yangi asarlari uchun xamirturush bo‘ladi.

Maqolani o‘qigach Zahiriddin Muham-mad Bobur mavzusi xotirga keldi. Bobur va milliy dramaturgiyamiz o‘rtasidagi munosabat qanday? To‘rtta sahna asarini bilars ekanman: “Yulduzli tunlar” (O‘zbek Milliy akademik drama teatri, Pirimqul Qodirov romani asosida), “Yulduzli tunlar” (“Diydor” teatr-studiyasi, Pirimqul Qodirov romani asosida), “Bobur qog‘inchi” (Andijon musiqali drama teatri, Usmon Azim asari), “Bobur Mirzo” (Marg‘ilon shahar musiqali maqom teatri, Nurillo Abbosxon asari). “Tariximizning eng murakkab, eng jozibador, eng dramatik siymolaridan biri” bo‘lgan Bobur hayotining har bir davri alohida bir sahna asariga asos bo‘lishi mumkin. Xayriddin Sultonning “Boburiynoma” ma’rifiy romanida kel-tirilgan “Yo‘lbarsning tug‘ilishi” kino-qissasi yoki “Saodat sohili” qissasi asosida insensirovka qilinsa, mohir rejissyor qo‘lida ajoyib spektaklga ayla-nishi mumkin.

Qolaversa, hayotini hazrat Bobur-chalik batafsil yozib qoldirgan tarixiy shaxslar kam uchraydi. Endi ana shu tayyor manbalarni teatr sahnasida jonlantirish vazifasi qolyapti. Bu mavzu ham tadqiq va tahlilga muhtoj. Hurmatli teatr arboblari va teatrrushnoslarimiz nazari ushbu mavzuga tushadi degan, umiddamiz.

Otabek BAKIROV

JAHON AYVONIDA

UCHRASHUV SAUDIYA ARABISTONIDA BO‘LIB O‘TADI

Donald Tramp Rossiya prezidenti Putin bilan telefon orqali suhbatdan so‘ng Oq uyda jurnalistlarga ularning Ukraina bo‘yicha uchrashuvi Saudiya Arabistonida bo‘lib o‘tishini aytdi.

Jurnalistlar bilan suhbatda Tramp, shuningdek, Ukrainaning NATOga a‘zo bo‘lishini maqsadga muvofiq deb hisoblamasligini va uning fikricha, Kiyevning Rossiya nazorati ostida bo‘lgan barcha hududlarni qaytarishi “imkoni yo‘q” ekanini aytdi.



MAFIYAGA QARSHI YIRIK OPERATSIYA

Italiyada huquq-tartibot organlari Sitsiliya mafiyasiga qarshi yirik amaliyot o‘tkazib, Palermo shahrida Koza Nostra uyushgan jinoiy tuzilmasining 180 nafar a‘zosi qo‘lga oldi.

Politsiya ma’lumotlariga ko‘ra, hibsga olinganlar g‘iyoh-vand moddalar savdosi, qotillik-ka urinish, tovla-machilik va no-qonuniy qurol saqlashda gumon qilinmoqda.

Italiya bosh vaziri Jorja Meloni bu operatsiyani Sitsiliya mafiyasiga berilgan kuchli zarba, deya baholadi.

“OpenAI”NI SOTIB OLMOQCHI

Ilon Mask va uning investorlar konsorsiumi “OpenAI”ni 97,4 mlrd, dollarga sotib olish uchun taklif berdi, deb yozadi The Wall Street Journal.

“OpenAI” rahbari Sem Altman bu taklifga rad javobini berib, Maskka hazilomuz taklif bilan murojaat qildi: “Yo‘q, rahmat, ammo xohlasangiz, biz

Twitter’ni 9,74 mlrd, dollarga sotib olishimiz mumkin”.

Mask ham “OpenAI”ning hammuassisi

bo‘lgan, biroq 2018-yilda kompaniyani tark etgan. U “OpenAI”ning tijorat maqsadlariga o‘tishiga qarshi chiqib, kompaniya va Altmanni sudga bergan. Uning fikricha, “OpenAI” “Microsoft”ning yopiq kodli sho‘ba kompaniyasiga aylanib qolgan va kompaniyani yana ochiq dasturiy ta’minotga qaytarish vaqti kelgan.

AYOLLAR 44 KUN KO‘PROQ ISHLASHI KERAK

Nemis olimlarining hisob-kitoblariga ko‘ra, ayollar erkaklar kabi daromad qilishi uchun yiliga 44 kun ko‘proq mehnat qilishlari lozim ekan.

Ish haqlari o‘rtasidagi farq 40 foizni tashkil etib, farzandlar tug‘ilganda bu farq yana yetti foizga oshadi.



Ma’lumotlarga ko‘ra, agar bolalardan hech bo‘lmaganda bittasi olti yoshdan kichik bo‘lsa, bu farq 53 foizgacha boradi.

Tadqiqotchilar bunday adolatsizlikning sabab-lari sifatida “ayollar ishi” deb hisoblanadigan sohalardagi past maoshlarni va bola parvarishi davrini ko‘rsatishmoqda.

ARMANISTON VA YI

Armaniston parlamenti “Armaniston Res-publikasining Yevropa Ittifoqiga a‘zo bo‘lish jarayonini boshlash to‘g‘risida”gi qonun loyihasini birinchi o‘qishda ma’qulladi.

Tegishli qonun loyihasini Milliy Majlisning 63 nafar deputati yoqlab, yetti nafari qarshi ovoz berdi. “Armaniston” muxolifat fraksiyasi ovoz berishni boykot qildi.

Tashabbus yakuniy tarzda ma’qullangan taqdirda, mamlakat hukumati Yevropa Ittifoqi bilan Yevropa integratsiyasi jarayonining “Yo‘l xaritasi”ni muhokama qilishni, keyin esa mamlakatda referendum o‘tkazishni rejalash-tirmoqda.



JONLI OLAMNING HAYOT ZANJIRI

Boshlanishi 1-sahifada.

Bulgarga baliqlardan boshlab qushlar, sut emizuvchilar, sudralib yuruvchilar va hasharotlar ham kiradi.

Bizning asosiy vazifamiz ana shu hayvonot dunyosini kompleks o'rganish, ularning tur tarkibini aniqlash, yo'qolib borayotgan kamyon turlarni muhofaza qilish choralari ishlab chiqish, ularning populyatsiyasini tiklashdan iborat. Shuningdek, Zoologiya institutida hayvonot dunyosining davlat kadastrini yuritish, suv havzalaridagi gidrobion organizmlar populyatsiyasini nazorat qilish va zararkunanda hasharotlarga qarshi kurash choralari ishlab chiqish bo'yicha ham qator amaliy ishlar olib borilmoqda.

– **Siz zararkunanda hasharotlar haqida ham gapirdingiz. Ma'lumotlarga ko'ra, birgina termitlar har yili dunyo miqyosida 40 milliard dollar zarar keltirayotgan ekan. Bugungi kunda ular ba'zi madaniy obyektlarimizga ham ziyon yetkazmoqda. Bu muammoning oldini olish borasida qanday choralar ko'rilmoqda?**

– Termitlar masalasi juda dolzarb bo'lib, bugungi kunda ularning 2800 turi aniqlangan. O'zbekistonda esa termitlarning ikki turi keng tarqalgan. Ular bino va turar joylarning yog'och konstruksiyalariga jiddiy zarar yetkazadi.

Termitlarning hayot tarzi juda qiziq. Ular jamoa shaklida bir uyada 5-6 ming termit turli tabaqalardan iborat yaxlit oila sifatida yashaydi. Shoh va malika termitlar ana shu oilaning ota-onasi hisoblanga, ko'p sonli ishchi va askar termitlar xizmatchilar sanaladi.

Termit – instinkti nihoyatda rivojlangan hasharot. Ular ozuqa jamlash bilan birga qish mavsumida yer ostida zamburug'lar yetishtirish bilan mashg'ul bo'ladi. Hatto, bu zahmatkash mitti jonivorlar lichinkalarini oziqlantirish uchun butun boshli “zamburug' bog'lari”ni yaratadi.

Insoniyat pandemiyada davrida karantin holatida qanday yashagan bo'lsa, termitlar yaralganidan buyon ana shunday tartibga qat'iy rioya qiladi. Ya'ni, uyadagi termitlar jamoasidan birortasi kasallikka chalinisa, qolganlari tezlik bilan barcha kameralarni yopib, kasallik tarqalgan joyda o'ziga xos himoya chorasini ko'radi. Shu tariqa ular sog'lom jamoadoshlariga infeksiya yuqishining oldini oladi.

Termit asli cho'l hasharoti bo'lib, yantoq, saksovvular bilan oziqlanadi. Ular shamol tufayli yoki cho'ldan o'tin sifatida terib kelingan saksovuylar va yantoq orqali aholi yashaydigan joylarda ham tarqalishi mumkin. 2012-yili Zoologiya instituti huzurida Respublika termitlarga qarshi kurash markazi tashkil etilgan edi. O'tgan yildan boshlab ushbu markaz faoliyati to'liq davlat budgetidan moliyalashtirilmoqda. Bugun markaz o'zining biologik laboratoriyasiga ega, respublika bo'ylab termitlardan zararlanishga qarshi vositalarni ishlab chiqarmoqda.

– **Siz Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi qoshidagi “Biotehnologiya va biologiya fanlari” yo'nalishi bo'yicha ilmiy-texnik kengash raisining o'rinbosari sifatida ham faoliyat olib bormoqdasiz. Aytinch, biologik obyektlarda flora va fauna dunyosidan foydalanish tartibi bugun qay holda?**

– Kengashda respublikamizda biologiya sohasida faoliyat ko'rsatayotgan olimlar tomonidan taqdim qilingan loyihalar keng miqyosda muhokama qilinib, shu asosda moliyalashtiriladi. O'simlik va hayvonot dunyosidan to'g'ri foydalanish masalasiga kelsak, bioxilma-xillikni saqlab qolish kelajak uchun juda muhim. O'simlik va hayvonot dunyosi hayotimizning asosini tashkil qiladi. Biz ular orasidagi muvozanatni saqlay olsak, ekologik buzilishlar, iqlim o'zgarishlariga

ham barham berishimiz mumkin. Atrof-muhitni muhofaza qilish uchun daraxt va butalar ekish bilan bir qatorda tirlik olamini asrash ham kerak.

Men yaqinda Xitoyning Shinjon provinsiyasidagi tabiat qo'riqxonasida bo'ldim. Mazkur qo'riqxona hududi taxminan 15 ming kilometr kvadrat, ya'ni qariyb Toshkent viloyatining umumiy maydoniga teng. Ikki soat davomida qo'riqxonani boshidan oxirigacha kezgan bo'lsak, birorta qushga ko'zim tushmadi. Qushlarsiz osmon juda befoy tuyularkan odamga. Tabiat jonzorlaridan noratsional foydalanish, ov uchun barcha to'siqlarning olib tashlanishi bunga asosiy sabab bo'lgan. Bugun Xitoy hukumati hayvonot olamini tiklash uchun juda katta investitsiya mablag'larini jalb qilyapti. Hozir bu qo'riqxonadagi har bir jonzor o'zining ID raqamiga ega, ya'ni ularga e'tibor judayam kuchaytirilgan. Bu bilan nima demoqchiman? Avvalo, bizdagi bioxilma-xillik obyektlarida hayvonot va o'simliklar dunyosidan ratsional foydalanish huquqi jihatdan to'liq tartibga olingan. Zotan, bioxilma-xillik muhofazasiga e'tibor qaratmagan davlat oxir-oqibat uni qayta tiklash uchun ortiqcha xarajat qilishga majbur bo'ladi.

– **Yaqin kunlarda axborot nashrlarida bir guruh xitoylik zoologlar, shu jumladan, Xitoy fanlar akademiyasi direktori Kiao Geksiya va Xitoy milliy zoologiya muzeyi direktori Chen**

Siz shu sohaning taniqli mutaxassisi sifatida qaysi masalalarni O'zbekiston tabiatini asrab qolish uchun kechiktirib bo'lmaz vazifa deb hisoblaysiz? Ekotizim xaritasi bu borada bizga qay darajada yordam berishi mumkin?

– O'zbekiston CITESga a'zo bo'lganidan so'ng Ekologiya vazirligi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi uning ma'muriy organi, Zoologiya instituti esa ilmiy organi sifatida belgilangan. Bu tashkilot asosan xalqaro darajadagi yovvoyi hayvonot va o'simliklar tijoratini nazorat qilib boradi. U hayvonot turlarining kategoriyalari, kamayib borayotgan turlarining noqonuniy savdosiga barham berishga xizmat qiladi. Masalan, har qanday jonzotni O'zbekistonga boshqa davlatlardan olib kirish yoki ularni yurtimizdan eksport qilish uchun Zoologiya institutining xulosasi olinishi shart. Bu nafaqat iqtisodiy ahamiyatga ega, balki chetdan kelayotgan har qanday hayvonot turining O'zbekistonda tarqalgan turdoshiga negativ ta'sirining oldini olishga ham xizmat qiladi. Chetdan kirib kelgan qush, baliq yoki hasharot turlari agar bizdagi sharoitga agressiv moslashsa, mahalliy endimik turlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, bir paytlar mayna qushi O'zbekistonga chetdan olib kelingan. Bugun bu jonivor yurtimizning barcha hududlarini “ishg'ol qilgan”. Chunki mayna tabiatan moslashuvchan



Junning yurtimizda o'tkazilgan xalqaro konferensiyada ishtirok etgani haqidagi xabarlariga ko'zim tushdi. Xalqaro aloqalarning soha rivojiga ta'siri haqida ham aytib o'tsangiz.

– Albatta, ilmiy faoliyatda xalqaro hamkorlikning o'rni beqiyos. Bu bugun biz olib borayotgan tadqiqotlarga yangi metodlarni joriy qilish hamda rivojlangan mamlakatlarda ushbu yo'nalishlarda erishilayotgan natijalar bilan yaqindan tanishish imkonini yaratadi. Tadqiqotlarimiz natijalari dunyo olimlarining ham muhokamasiga qo'yiladi. Bizning Yevropa mamlakatlaridagi tegishli ilmiy markazlar, Xitoy Fanlar akademiyasi va zoologiya instituti bilan hamkorligimiz anchadan buyon davom etib kelmoqda. Xitoylik taniqli olimlarning yurtimizga tashrifidan maqsad ham zoologiya bo'yicha O'zbekiston – Xitoy hamkorligini rivojlantirishdan iborat. Kadrlar tayyorlash bo'yicha belgilab olingan rejalarimizga ko'ra, institutimizning 8 nafar ilmiy xodimi ushbu mamlakatda ilmiy ishlarini himoya qilishga tayyorlanmoqda. Hamkorligimiz doirasida hayvonot dunyosini o'rganish va monitoring qilish bo'yicha qo'shma ekspeditsiyalar tashkil-lashtirib, hozirga qadar fanga noma'lum bo'lgan yangi turlarni aniqlash va ularni dunyo zoologlari e'tiboriga taqdim qilishni ham rejalashtirganmiz.

– **Institutingiz CITES – Yo'q bo'lib ketish xavfi ostidagi yovvoyi fauna va flora turlari xalqaro savdosiga qaytarida konvensiyaning ilmiy organi hisoblanadi.**

va tajovuzkor bo'lib, bimalol mahalliy qushlarning inini tortib olishi, ularning ozuqasini o'zlashtiradi. Mayna o'zimizdagi ko'plab qush turlarining kamayib ketishiga sababchi bo'lgan.

Bundan tashqari, urbanizatsiya jarayoni va mahalliy daraxtlardan ko'ra ignabargli daraxtlarning ko'payishi ham mahalliy qush turlarining hayot tarziga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

– **Ba'zi sudralib yuruvchi jonivorlarning insonlar tomonidan qirib yuborilishi natijasida kemiruvchi jonzorlarning ko'payib ketish xavfi paydo bo'ladi. Aholining atrof-muhitga munosabati borasida ijtimoiy mas'uliyatini oshirish uchun nima qilish kerak?**

– Jonli maxluqot dunyosi bir-biri bilan ozuqa zanjiri orqali uzviy bog'langan. Masalan, qushlar hasharotlar bilan oziqlansa, sudralib yuruvchi hayvonlar kemiruvchilar bilan tirikchilik qiladi. Bu esa jonli olamning tabiiy muvozanatini saqlaydi. Afsuski, ana shu muvozanatning buzilishiga asosan inson ta'siri sabab bo'lmoqda.

Keyingi paytlarda xalq tabobatida ilmiy asoslanmagan ma'lumotlarga tayanib, bilib-bilmassdan jonzorlardan foydalanish ham muayyan turlarning yo'qolib ketishi va ikkinchi bir turning ozuqa zanjiri uzilishiga sabab bo'lyapti.

Biz tabiatdagi hayvonot turlarining monitoringidagi doimiy ravishda olib boramiz. Yo'qolayotgan turlar populyatsiyasini tiklash maqsadida aynan shu tur tarqalgan hududlarda ishlab chiqarish obyektlari, turar joy barpo etish yoki boshqa texnologik jarayonlarni to'xtatish haqida xulosalar beramiz. Hozirgi kunda yurtimiz hududlarida shamol elektr stansiyalari barpo etilyapti. Lekin bu inshootlar qushlarning migratsiya yo'nalishiga to'g'ri kelib qolgudek bo'lsa, ular parvozini o'zgartirib, boshqa mamlakatlarga uchib ketishi mumkin. Oqibatda yurtimiz faunasiga zarar yetadi. Shu bois bizning ornitolog olimlarimiz shamol elektr stansiyalarining havo turbinalarini qushlar uchish yo'lagidan xoli hududlarda o'rnatilishiga yordam berishmoqda.

Umuman olganda, Zoologiya institutida hayvonot dunyosini muhofaza qilish borasida salmoqli amaliy ishlar



olib borilyapti. Lekin bizni o'rab turgan olamni asrab qolish borasida faqatgina mutasaddi tashkilotlar emas, balki har bir oila, har bir yurtidoshimiz faollik ko'rsatmug'i kerak. Buning uchun har bir inson o'zining ijtimoiy mas'uliyatini chuqur his etishi, jamiyatda ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirishimiz zarur. Buni bog'cha yoshidan boshlashimiz, jazzi farzandlarimizda borliqdagi har bir jonzotga mehr-shafqat, muruvvat va e'tibor bilan munosabatda bo'lish ko'nikmasini shakllantirib borishimiz kerak.

– **“O'zbekiston Qizil kitobi”ni nashr etish jarayonlariga Zoologiya instituti ham bevosita aloqador. Shu xususda ham o'quvchilarimizga ma'lumot bersangiz.**

– Yurtimizning birinchi “Qizil kitobi” 1983-yilda chop etilgan. Shundan buyon u har besh yilda qayta nashr etiladi. “Qizil kitob” – kamyon yoki yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan noyob o'simlik va hayvon turlari qayd qilingan davlat hujjatidir. Unda bunday o'simlik va hayvonlar soni qisqarishining sabablari ham yoritilib, ularni asrab qolishga doir tavsiyalar beriladi. Kitob o'simliklar va hayvonot dunyosiga oid ma'lumotlar asosida ikki jildan iborat bo'ladi. Ayni paytda “Qizil kitob”ning oltinchi nashrini tayyorlash ishlari ketmoqda.

Shu o'rinda “Qizil kitob” nega yangilanadi, degan savol tug'ilishi tabiiy. Chunki o'simlik va hayvonot dunyosi ham doimiy o'zgarishda bo'ladi. Vaqt o'tgani sayin ularning ayrim turlari kamayib ketishi yoki ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida boshqalarining populyatsiyasi qayta tiklanishi mumkin. Jumladan, 2019-yilda bosmadan chiqqan “Qizil kitob”ga O'rta Osiyo toshbaqasi uchinchi kategoriya bilan kiritilgan. Yurtimizda bu toshbaqa turining kamayib ketishiga xorijda unga nisbatan talab yuqoriligi sabab bo'lgan. Kitobga kiritilib, muhofazasi to'liq nazoratga olingandan keyin uning ko'payish jarayoni yaxshilandi. Keyingi nashrda biz bu jonivorni “qizil”lik darajasidan chiqarishimiz ham mumkin. Hayvonot va nabotot olamiga eng ko'p zarar inson faoliyati orqali yetkaziladi. Bunda jabr quluvchi ham, jabrdiyda ham faqat o'zimiz hisoblanamiz. Shuni esdan chiqarmaslik kerak.

– **O'zimizning tol daraxti archadan ham ko'proq kisorlod ishlab chiqaradi. Rossiyadagi havosi namchil va iqlimi sovuq mamlakat uchun soya bermaydigan archalar ekilgani ma'quldir. Lekin bizning iqlim sharoitimizda sersoya daraxtlarning ahamiyati katta. Shu ma'noda tol, qayrag'och, jiya kabi daraxtlarni ko'paytirish ko'proq manfaatli emasmi?**

– To'g'ri, archa ko'proq tog' va tog'oldi hududlarga ekiladi. Ekologiya o'zgarib borayotgani, suv taqchilligi va tuproqning shoy'ranib borayotganini hisobga olgan holda respublikamizning har bir hududi tabiatidan kelib chiqib, o'sha joyga mos, mahalliy daraxt ko'chatlari ekilsa, samarasi yaxshi bo'ladi. Bu ortiqcha sarf-xarajatning ham oldini oladi.

– **Balki jamoat transportlarida, ijtimoiy tarmoqlarda va boshqa ommaviy tadbirlarda o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish bo'yicha ta'sirchan targ'ibotlar olib borishni yo'lga qo'yish kerakdir?**

– Bu borada ijtimoiy loyihalar ko'p. Ekologiya vazirligi tomonidan so'nggi yillarda ushbu yo'nalishda ko'plab tadbir amalga oshirilyapti. Aynan “Yashil makon” loyihasi, yurtimizda 2025-yilga “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yili” deb nom berilgani ham o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish masalasiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi.

Muhayyo RUSTAM qizi suhbatlashdi

YANGI NASHR

Yaqinda Rustam aka bilan “Afrosiyob” poyezdida Samarqandga birga safarga jo'nadik. Albatta, har uchrashganimizda arxeologiya, tarix ilmi yangiliklari to'g'risida suhbat quramiz. Professor Rustam Sulaymonov bilan suhbat hamisha juda maroqli o'tadi. Bu gal ham xuddi shunday bo'ldi.

“TEMUR ASRI” QANDAY BOSHLANGAN?

Rustam aka yaqindagina nashrdan chiqqan kitobini menga sovg'a qilganidan so'ng suhbatimiz yanada jonlanib, Samarqandga qanday yetib kelganimizni bilmay ham qoldim. Suhbat so'ngida men “Rustam aka, kitob adadi juda oz-ku”, dedim. Rustam Hamidovich biroz o'ylanib, “Bilasanmi Temur, men ushbu mavzuni yillab miyamda pishitib yurdim, so'ng yozishga, e'lon qilishga qaror qildim. Lekin ilmga qiziqish yo'q, ko'pchilik kitob o'qimay qo'ygan. Yoshlarga telegramma uslubidagi ikki-uch jumladan iborat axborot bo'lsa bas, chuqur bilim va tahlilga toqati yo'qdek”, dedi afsuslanganday bosh chayqab. U kishining ruhiyati menga ham ko'chdi.

Toshkentga qaytgandan keyin imkoniyat bo'lishi bilanok kitob mutolaasiga kirishdim. Asar meni shunchalar rom qilib qo'ydi, boshimni ko'tarmay, bir nafasda o'qib chiqdim. Chunki Rustam Sulaymonovning arxeologiya, tarix sohasidagi monografiyalari hamisha shov-shuvli, kutilmagan fikrlarga boy, an'anaviy tarixnavislikka xos bo'lmagan xulosalardan iborat bo'lar edi-da.

Asar markazida Sohibqiron Amir Temur obrazi turadi. Falsafa, mantiq, tarix, tahlil, an'ana, mentalitet nuqtayi nazaridan Amir Temur dahosi fenomenini shakllanishi masalalari qalamga olinadi. Har bir asming timsollari bor – Aleksandr, Sezar, Chingizxon, Nyuton, Eynshteyn va hokazo. XIV asr Amir Temur asri nomi bilan tarixga kirgan. Bu timsollar o'sha asr muhitida shakllangan, o'sha davr madaniyati va an'analarning mahsuli hisoblanadi.

Aleksandr Makedonskiy Qadim Ellada sivilizatsiyasi, buyuk Arastu ta'lim-tarbiyasi, podshohlik va ilohiyot an'anasi samari o'laroq dunyoga kelgan tarixiy shaxs edi. G'arb va Sharq bilimdoni bo'lgan Aleksandr uni birlashtirishga, yer yuzida yagona Ellada madaniyatini o'rnatishga va uni yakka o'zi boshqarishga ahd qiladi. Bunga qisqa muddat bo'lsa-da erishgani tarixdan siz-uz bizga yaxshi ma'lum. O'shanda, miloddan avvalgi IV asrlarda davlatchilik boshqaruvda, arxitektura, yozuvda va umuman moddiy madaniyatda yangi jarayon – Ellinizm madaniyati yuz berdi. Bu hodisa ta'siri Aleksandr vafotidan keyin va hatto kushonlar davrida ham sezilib turdi.

Mo'g'ullar ko'chmanchi edi, ular yuqori madaniyatli Ellada dunyosidan tashqarida, oykumen-dagi varvarlar edi. Chingizxon va uning qo'shini faqat qirg'in qilgan, shahar va qishloqlarni vayronaga, yam-yashil vodiylarni dasht-uh sahroga aylantirgan. Chingizxon o'z lashkarini bir fursat bo'lsa-da to'xtatishga, o'troqlashishga izn bermagan. Chunki ularning jangovarlik xislati so'nb qolishi mumkin edi. Asosiy maqsad – boylik ort-tirish, o'lja olish, el-ulusni boqish uchun tinimsiz bosqin, jang-ujadal, g'alaba talab qilinardi. Bu muallif ta'bir bilan aytganda o'rta asrlarning “urush iqtisodi” hisoblanardi.

Amir Temur fenomeni bu ikki – Qadim Ellada yoki ko'chmanchilar sivilizatsiyalari modeliga mutlaqo to'g'ri kelmaydi. U o'ta murakkab, favqulodda, har xil madaniy jarayonlarning uchrashuvi, qori-shuvi, birlashuvining hosilasi sanaladi.

Bu xulosalar – o'tmishning nozik va murakkab jarayonlarini aniq-tiniq ilg'ab olish unchamuncha mutafakkirning qo'ldan kelmaydigan yumushdir. Professor Sulaymonov “Amir Temur qissasi”, “Temur tuzuklari” va boshqa yuzlab



tarixiy, adabiy, falsafiy, arxeologik adabiyotlar va manbalarga tayanib kutilmagan bir to'xtamga keladi.

Amir Temur dahosi uch sivilizatsiya samaridir. Tamaddunlarning tug'ilishi va shakllanishiga asosiy unsur tabiat: dasht, sahra, voha, tog', daryo va dengizlardir. Bitta shaxsning ruhiyatida uch tamaddun mohiyati bab-baravariga o'z o'rnini topa olishi mumkinmi? Ha, mumkin! Favqulodda daho shaxslarda. Bunga yagona misol Sohibqiron Amir Temur sanaladi.

Bu jarayon qanday yuz berdi? Muallif buning ildizlarini oiladan, undagi muhitdan, an'analardan qidiradi. Chunki insonning qaysi muhitda tug'ilishi, shakllanishi, balog'atga yetishi kelajak taqdirida aks etadi. Bu aksioma. Temurning otasi Muhammad Tarag'ay barlos urug'idan edi. Ma'lumotlarga ko'ra, bu urug' mo'g'ul va turkiylarning chatishuvidan hosil bo'lgan.

Barloslar Chingizxon zamonidan ancha ilgari Kesh viloyatiga kelib o'troqlashgan musulmon bir el edi. Muhammad Tarag'ay amirlik, jangovarlik va ko'chmanchilik hayot tarzidan voz kechib so'fiylikni – Yusuf Hamadoni, Xo'ja Ahmad Yassaviy va Bahouddin Naqshband falsafalarini o'z hayotining bosh mezonini sifatida qabul qilgan mutasavvuf shaxs bo'lgan. Muhammad Tarag'ay oilasidagi muhit, tarbiya va qadriyat shundan kelib chiqib shakllangan, deyish mumkin.

Buxoro shayxulislomining qizi, Temurning onasi Takina xotun o'ta zehnil, taqvodor bo'lib, “Shohnoma”, “Avesto”, qadim Turon davlatchiligi, hukmdor pesh-dodiyar, kayoniyar, qaviyar tarixining bilimdoni edi. Shunga ko'ra, qadimiy Eron va Turon afsonalari, “Avesto” alqovlari alla bilan Temur ruhiyatiga singdirilganligi haqiqatga yaqin.

Shu tariqa Amir Temur shaxsi uch tamaddun – ko'hna Turon, Islom va ko'chmanchilar an'analari, madaniyatlarining mahsuli bo'lib, u iqtidorga kelgan zamon “Temur asri”ning boshlanishi edi. Bunday jarayonlar insoniyat tarixida kamdan kam yuz beradi. Ko'z ilg'amas muarakab hodisot tarixini professor Sulaymonov ajoyib tarzda ochib bera olgan. Nazarimda, so'nggi yuz yillikda Amir Temur to'g'risida yangi gap aytish Rustam Sulaymonovga nasib etdi.

Uning “Temur asri qanday boshlandi?” asari Sohibqiron shaxsiga bag'ishlangan minglab tarixiy, adabiy kitoblar qatoridan o'zining munosib o'rnini egallaydi. Bu kitobni o'qishni keng o'quvchilar ommasiga, ayniqsa, yosh avlodga tavsiya qilaman. O'qing, shunda Sizda ajdodlarimiz tarixidan g'ururlanish, vatanparvarlik, fido-yilik hissiyotlari jo'sh uradi va bu tuyg'udan ajib huzur tuyasiz.

Agar kitob o'zbek tiliga o'g'irilib, katta adadda nashr qilinsa hamda har bir maktab kutubxonasidan joy olsa, nur ustiga nur bo'lar edi.

Temur SHIRINOV,
O'zbekiston Respublikasi
fan arbobi



“MARD YIGIT EDI... JUVONMARG KETDI”

Boshlanishi 1-sahifada.

U Moskvadan turib Toshkentga, Oʻrta Osiyo byurosi raisi I.A.Zelen-skiyga yoʻllagan xatlarida, oʻtkir publitsistik maqolalarida, anjuman, qurultoylardagi nutqlarida istiqlol ruhidagi fikr-gʻoyalarni baralla aytgan olgan. Mustabid sovet tuzumi haybarakallachilari uning istiqlol yoʻlidagi ibratli kurashini tan ol-ganlar.

Usmonxon avvaliga eski usul maktabida, soʻngra rus-tuzem maktabida tahsil olgan. Oʻsha kezlardayoq u eski maktabning qoloqligini his etgan, dunyo-dagi taraqqiyot shamoli hali u yashayotgan makonga yetib kelmaganini anglab yetgan. 1914–1917-yillarda Andijondagi yashirin “Ittihodi va taraqqiy” tash-kilotining faol aʼzosi, keyinchalik “Milliy ittihad” tashkilotida faoliyat koʻrsatgan. Andijondagi progim-naziya dars bergan. “Типек-танское слово”, keyin “Туркестан-ский гонец” gazetalarida ishlagan. “Maorif havaskorlari” jamiyatini ochlarga yordam beruvchi “Qizil yarim oy” jamiyatining hududiy boʻlimini tashkil etgan.

1920-yili Moskvada Kommunistik universitetda, 1925–1930-yillarda esa Qizil professorlar institutida oʻqib, falsafa boʻlimini tamomlagan.

Turkiston ASSR Maorif xalq komissarligi hayʼat aʼzosi, davlat ilmiy kengashi raisi, Turkiston Kompartiyasi Markaziy Qoʻmitasi matbuot sektori mudiri, tashviqot va targʻibot boʻlimi mudirining oʻrin-bosari va boʻlim mudiri lavozim-larida ishlagan.

U bir qator matbuot nashrlarida – “Turkiston”, “Qizil bayroq” gazetalar-i hamda “Inqilob”, “Bilim oʻchogʻi” jurnallarida muharrirlik qilgan. Qahramonimiz aynan bosma nashrlar orqali xalqni uygʻotishga bel bogʻladi. Usmonxon yozgan maqolalarida johillikni qoralar, xalqni mudom ilm-maʼrifatga chorlardi. Tabiiyki, bunday fikrlar



Usmonxon Eshonxoʻjayev (1899–1938)

hukmron tuzumdagilarga yoqmas, uning har bir maqolasi ortidan kuzatuvchilar paydo boʻlar, sirli tahdidlar uyushtirilardi. Biroq tah-didlar uni zinhor choʻchitmas, ortga chekintirmas, qaytanga kuch berar, oʻz maqsadi yoʻlida yanada qatʼiy harakat qilishga undardi.

Turkiston Kompartiyasi orga-ni – “Qizil bayroq” gazetasi 1922-yil sentyabrida “Turkiston” deb qay-ta nomlangach, shunga bagʻish-lab gazeta muharriri Usmonxon Eshonxoʻjayev maqola eʼlon qiladi. 23 yoshli oʻzbek yigit maqola-da shunday yozgan edi: “*Turkis-ton buyuk ijtimoiy oʻzgarishlardan soʻnggina ozodlikka chiqadi, ammo bu ozodlik faqat nomigaginadir, bizning inqilob – bu faqat formadir, toʻla maʼnodagi ozodlikni biz hozir ham koʻrmayapmiz*”. Shu haqoniy fikr oradan 8 yil oʻtib, 1930-yil iyunida boʻlib oʻtgan Oʻzbekiston Kommunisti (bolsheviklar) partiyasi V qurultoyi minbarida turib ayovsiz tanqid qilingan.

Usmonxon Eshonxoʻjayev 1926-yili Oʻzbekiston Kompartiyasi Mar-kazqoʻmining rasmiy yigʻilishida yer-suv islohotini shunchaki tex-nik tadbir deya xarakterlab, bu

bilan u yer-suv islohotining sotsial mohiyatini va proletariatning qish-loqdagi kapitalistik unsurlar bilan sinfiy kurashini inkor etadi.

Usmonxon Eshonxoʻjayev va uning yaqin doʻsti Inoyat Sho-muhamedov oʻsha yillarda “... *Dehqonlar sovetlarning kuchli iqtisodiy ekspluatatsiyasi ostida yashamoqda, qilayotgan mehnati uchun toʻla taqdirlanmayapti, oʻz mahsulotini davlatga haqiqiy bahosidan juda ham arzon narxda bermoqda, buning natijasida dehqonlar doimiy ravishda muhojlikda va ochliqda qolmoqda*”, deb bir necha marta aytgan.

Taniqli jadid, “Milliy istiqlol”ning faol aʼzolaridan biri Salimxon Tillaxonov 1930-yil 12-apreldagi tergovda “Katta tashkilot”, “Milliy istiqlol”, “Turk odami markaziyati”, “Mussovdep”, “Ittihodi va taraqqiy” tashkilotlari haqidagi maʼlumotida “Turk odami markaziyati”ning 78 aʼzosi qatorida Usmonxon Eshonxoʻjayevni ham qayd et-gan. “Nashri maorif” tashkiloti 1923-yildan 1926-yilgacha “Gap” shaklida faoliyat koʻrsatgani, uning aʼzolari orasida Munavvar qori Abdurashidxonov, Saidnosir Mir-jalilov, Tolibjon Musaboyev, Man-non Ramziy, Choʻlpon, Muhtidin Usmonov, Majid Qodiriy, Hamidulla Gʻaribxonov, Abdulla Xoʻjayev, Usmonxon Eshonxoʻjayev, Gʻani-xon Hamidxonov, Shokirjon Rahi-miy va boshqalar borligini aytgan. “Nashri maorif” markaziy qoʻmitasi 7 aʼzosi-dan biri Usmonxon Eshon-xoʻjayev boʻlgan.

1937-yil 10-avgustda tergovchi buyuk shoir, tolmas kurashchi Choʻlpondan ham Usmonxon Eshonxoʻjayev toʻgʻrisida koʻrsatma olishga urinadi. Holbuki, shoiring oʻzi-da oʻsha payti hibsdagi edi. Ana shu chorasiz vaziyatdan foydalanib qolishga uringan tergovchilar shoirdan unga maslakdosh, bir-ga xizmatda boʻlganlar haqida tuhmatona koʻrsatmalar berishni

talab qilgan. Choʻlpon esa ham-shahri, maslakdoshi, doʻsti (gazeta va jurnallarda u bilan bir-ga ishlagan, Andijondagi tara-q-qiyparvarlar tashkilotida ham birga boʻlgan) Usmonxon haqida vijdon amriga qarshi bormay, zinhor tuhmatona fikr bildirmagan. Shunchaki oʻsha vaqtda qatagʻon mashinasi allaqachon “fosh” etgan masalalardan tashqariga chiqmay, aytsa-aytmasa farqi yoʻq, arzimas maʼlumotlarni keltirib oʻtgan. Deylik, “Milliy ittihad” tashkiloti oʻz yigʻilishlarini “gap”ga toʻplanish koʻrinishida oʻtkazib turgani, bu yigʻilishlarda tashkilotning taniqli rahbari, xususan, Munavvar qori Abdurashidxonov, Obidc Mahmudov, Abdulhay Tojiyev, Usmon-xon Eshonxoʻjayev ishtirok et-gani haqida koʻrsatma bergan. Yoki Usmonxon tashkil etgan va muharrirlik qilgan “Inqilob” nomli oʻzbek tilidagi jurnalda oʻzining, Gʻozi Yunusov, Fitrat va boshqa taniqli aksilinqilobchilar, panturkchilarning asarlari doimiy bosilib turgani toʻgʻrisida aytadi (*Rossiya Federatsiyasi Federal xavfsizlik xizmati arxivida saq-lanayotgan Usmonxon Eshon-xoʻjayevning shaxsiy ishidan*).

...1937-yil Qozon shahrida istiqomat qilib turgan Usmonxon Eshonxoʻjayev qamoqqa olinadi va Toshkentga keltiriladi. Bu yurt oʻgʻlonining boshiga ham boshqa vatanparvar millatdoshlarining kuni tushadi. U hali Qozondalik chogʻida qamoqqa olinmasdan oq Toshkent turmasidagi mahbuslardan soʻroq yoʻli bilan uning “jinyoti”ni tasdiq-lovchi guvohlar koʻrsatmalari tayyorlab koʻyilgan edi.

1937-yil 1-noyabrda Usmonxon Eshonxoʻjayev Toshkentda birinchi bor tergov qilinib, oradan bir yarim oycha vaqt oʻtib (1937-yil 16-dekabrda) uning ishi boʻyicha ayblov xulosasi tayyorlanadi. Unda Usmonxon Eshonxoʻjayev Moska oʻquv yurtlaridagi oʻzbek talabalari,

oʻquvchilar orasida sovetlarga qarshi millatchi tashkilot tuzib, uni boshqargani qayd etiladi. Bu tashkilot oʻz oldiga yosh millatchi, aksilinqilobchi xodimlar tayyorlash vazifasini qoʻyganlikda ayblangan.

1938-yil 4-oktyabr. Koʻplab milliy xodimlarimiz, ziyolilarimiz kabi Usmonxon Eshonxoʻjayev ham qatagʻon qilichidan oʻtkazildi. SSSR Oliy sudi harbiy kollegiyasining sayyor sessiyasi hayʼati qarori bilan Oʻzbekistonning eng koʻzga koʻringan taniqli davlat, hukumat, jamoat tashkilotlarida, el-u yurt, vatan taraqqiyoti taqdiri yoʻlida jon kuydirgan 52 nafar shaxs otuvga hukm qilindi. Ular orasida endigina 39 yoshga toʻlgan Usmonxon ham bor edi. Hukm oʻsha kuni kechqurun ijro etildi.

Haqiqat yoʻlidagi kurash hech qachon yengil boʻlmagan, unga bel bogʻlaganlar zinhor unutilma-gan. Garchi sovet hukumati Usmonxon Eshonxoʻjayev nomini tilga olishni taqiqlab, uning qarindosh-urugʻini, yaqinlarini mudom tahlikada tutgan boʻlsa-da, lekin norasmiy davralarda, toʻy-toʻychiqlarda u millat qahra-moni sifatida eslanar, odamlar “halol, millatparvar, mard yigit edi, ha, esiz, juvonmarg ketdi”, deb nadomat bilan bosh chayqab qoʻyishardi...

Ha, qalbi va ongi, butun vujudi, aql-u zakosini millat manfaatiga tik-kan insonlar nomi yurakdan oʻch-mas va unutilmasdir. Hozir And-i-jonda viloyat xalq taʼlimi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning ma-lakasini oshirish hududiy mar-kazi taniqli jadid, siyosiy arbob Usmonxon Eshonxoʻjayev nomi bilan ataladi. Oʻzbek xalqi oʻzining Usmonxon Eshonxoʻjayev kabi ziyoli, maʼrifatparvar, millatparvar farzandlari bilan haqli ravishda faxrlanadi.

Rustambek SHAMSUTDINOV,
tarix fanlari doktori,
professor

YURT QAYGʻUSI

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasining Turkiston hududiga bosqini natijasida minglab mahalliy aholi, jumladan, siyosiy va diniy yetakchilar, jadidlar oʻz vatanlarini tark etishga majbur boʻldilar. Ushbu muhojirlik jarayoni bir necha bosqichda kechdi va ularning har biri turli sabablar bilan bogʻliq. Misol uchun, 30-yillarda avj olgan ommaviy qatagʻon siyosati oqibatida minglab ziyolilar, din vakillari va jadidlar qatl etildi yoki qochishga majbur boʻldi.

Turkiyalik dongʻil shoir Mehmet Emin Sharxan xotiralaridan quyida keltirilayotgan parcha bugungi kun yoshlarini doim harakatda boʻlishga undashi bilan ham ahamiyatli.

TAHRIRIYAT

“...Oʻsha paytlari dunyoning turli burchaklari-ga tarqab ketgan qochqinlar orasida eng koʻpi Afgʻonistondan qoʻnim topib, yigirma-yigirma besh yilcha yashab, soʻngra ularning bir qismi 1951-52-yillarda Turkiyaga koʻchib oʻtgan. Bunga qadar 1941–45-yillarda Ikkinchi jahon urushi davrida omon qolgan vatanparvar jadidlar ruslarga qarshi qoʻshin tuzadi. Keksalarimiz tayyorgarlikni qoʻmita tuzishdan boshladi, ammo bundan xabar topgan bolshevoylar Afgʻoniston hukumatidan harakatlarni toʻxtatishni talab qiladi. Shundan keyin afgʻon hukumati koʻplab oqsoqollarimizni uylaridan, ish joylaridan olib ketib qamadi. Ular orasida otam va qarindoshlarim ham bor edi.

Ularining oylab, yillab vaqtlari sudda oʻtdi; inson zoti dosh berishi qiyin qiynoqlarni boshdan kechirishdi, uch-toʻrt oy, hatto bir yilga yaqin panjara ortida qolib ketishdi. Boʻyniga hech qanday ayblov ilishning uddasidan chiqisholmagach, ozod qilishdi. Biroq bu vaqt ichida koʻplari mol-mulkidan ayrilgan, ishsiz, chorasiz qolgan otalarimiz ne qilarini bilmay sarosar edi. Shunda bir qancha yosh jadidlar oʻzaro qaror qabul qilib, Turkiyaga muhojir sifatida ketishga chogʻlanishdi. Afsuski, Turkiya ushbu qarorni-da, ularni-da qabul qilmadi. Bu kechmishlar 1948-yil voqealari edi.

Bir necha yil oʻtgach, Turkiyada hukumat oʻzgardi. Koʻpdan turk eliga ketish istagidagi yosh jadidlar roʻyxati tuzila boshlandi. Yoshlarning ahdi qatʼiy ediki, ular Afgʻonistonda qolgudek boʻlsa, nainki oʻzlari, balki farzandlari kelajagi, kelgusi hayoti tuman ostida qolishidan xavotirda edi.

“OʻZ YERNI QOʻYIB...”

yoxud mushtarak muhojirlik

Ular asli turkiy boʻlganliklari, urf-odatlari yoʻqolib ketmasin uchun ham bu qarorni qabul qildilar. Yosh jadidlar boshida Abdulhakim Quyosh, Mirzo Umar Oltoy, Hoji Mahmud Ayoʻz, Mahmud Umar Toʻlqin, Abdulfatoh Sharqiy, Gʻulom Nabi Termiziy, Sabriy Sayxon, Hamid Zor va men eslay olmaydigan yana bir necha oqsoqollar bor edi.

Roʻyxat avvalida oilalar soni 50 ta edi, keyin saf kengayib 72 ta boʻldi. Toʻqqiz oiladan iborat birinchi guruh 1951-yili Afgʻonistondan Hindiston, Karachi, Bagʻdod orqali poyezdda Turkiyaning Adana shahriga keldilar. Bu xushxabar bir zumda keng yoyilib, qolganlar ham 1952-yil boshida koʻchish harakatiga tushishdi. 72 kishidan iborat guruh Karachiga karvonda, ayrimlari kemada yetib kelishdi. U yerdan Bagʻdodning Basra koʻrfaziga borishib, poyezdda Adanaga qarab yoʻl olishdi. Ular maʼlum muddat chodirlarda yashadilar.

Shu oʻrinda oqsoqollarimiz Karachida boshdan kechirgan bir misolni aytib oʻtsam: ular Karachida Britaniya elchixonasi oldidan oʻtisharkan, eshik oldida tanish odamga koʻzlari tushib, yaqin-lashganlarida bir vaqtlar oʻzlariga imomlik qilgan kishini tanidilar. Uning egnida smoking, boshida shlyapa, xuddiki bir ingliz. Biznikilar u odamga savol berdi: “Britaniya elchixonasida nima qilayapsiz?” U javob beradi: “Men Britaniya fuqarosiman, koʻp yillar sizlarga imom boʻlib xizmat qildim. Qirq yildan beri sizlarga diningizni notoʻgʻri targʻib qilib, birdamligingizga putur yetkazishga urindim, endi safarim qaridi, oʻz yerimga qayt yapman”. Tagʻin bir gapni qistirib qoʻydi: “Orangizda menga oʻxshagan minglab soxta imomlar bor”. Odamlar yuz yillar shu zayl aldovlarga koʻnib yashashdi. Yolgʻon maʼlumotlar bilan johil qilishga urindilar. Vazifalari bitgach, bizni masxara qilib ketdilar.

...Chodirda bir muddat qolganimizdan keyin Turkiya davlati bizga har bir oilada nechta odam borligiga qarab shaharlardan yer ajratdi. Oilalar Koʻnya, Oqshahar, Jihanbeyli, Kulla, Oqsaroy,

Urfa, Manisa kabi turli shaharlarga joylashdi. Ularning bir qismi Adanada qolib mahalla tashkil etishdi. 1953-yili mahalla ahli masjid qurilishini boshladi. Oʻsha paytda men yetti-sakkiz yosh atrofida edim. Biz bolalar qurilishga gʻisht tashib yordam berardik. Boshqa shaharga joylashganlar keyinroq Adanaga qayta boshlashdi.

1958-59-yillarda masjidimiz va uyushmamiz (“Turkiston birdamlik uyushmasi”) binosi qurib bitkazildi. Harbiyga chaqirish yoshiga yetganlar birin-ketin armiyaga otilanishdi. Barcha kattalarimiz ishlashda davom etdi – yaxshi yashash uchun, hech kimga muhtoj boʻlmaslik, erkin hayot uchun. Uyushmamizda oqsoqollarimiz deyarli har oqshom yigʻilib, suhbatlashishardi. Shuningdek, oʻqish kurslarini tashkil qilib, turk tilida oʻqish va yozishni oʻrganishar edi. Biz yoshlarga esa folklor guruhi tashkil qilini, milliy musiqa va oʻyinlar oʻrgatildirdi. Bu yerda biz shunday birdamlikni yaratdik. Uyushmamizda ayollar va yoshlar boʻlimi ham bor edi. Oqsoqol va yoshlar uchun alohida guruhlar mavjud boʻlib, ular har oʻn besh kunda oʻz uylarida toʻplanib, Turkiston yoʻlida tadqiqotlar va tadbirlarni olib borishardi.

Xotin-qizlar boʻlimining vazifalaridan biri uyushma aʼzolarining uylarida oʻtkaziladigan toʻy-marosimlarda oilalarga yordam berish, bolalarning ilm-fanni puxta oʻzlashtirishiga koʻmaklashish edi. Bundan tashqari, yoshlarni sport bilan shugʻullanishga undash Yoshlar boʻlimining vazifasiga kirardi. Uyushmamiz tarkibiga Turkistonda yashab, Turkiyaga muhojir boʻlib kelgan barcha turkistonliklar – oʻzbek, qozoq, qirgʻiz, turkman, tojik, uygʻurlar kiritilgan boʻlib, ularning barchasi bu jamiyatda faol edilar.

Yoshlarimiz oʻqish uchun boshqa shaharlarga joʻnab ketishdi. Turmush qurganlar yangi hayot boshladilar va biz oʻsib-rivojlanganimiz sari aholimiz ham koʻpayib bordi. Turkiston mustaqilligi va ravnaqini yanada oshirish uchun yoshlarimiz kitob yozib, maqolalar chop etib Turkiston fojiasini dunyo xalqlariga yetkazish uchun katta harakat qildilar.

...Yangi jadidlar Turkiyada ham oʻzni katta ishlarga chogʻlashdi. Ular jadidlik harakati asoschisi Ismoil Gʻaspralining “Tilda, fikrda va ishdada birlik” ezu gʻoyasi bilan oʻz yoʻlini davom ettirdilar va bugun ham soʻnmas shahd va muhabbat bilan yoʻlda sobitlar.

MUSHTARAK MUHOJIRLIK

Tarix sahifalarida majburiy muhojirlik taqdirini yashab oʻtgan shaxslar oz emas va ular qis-matida oʻziga xos mushtaraklik bor: Zahridin Muhammad Bobur va jadidlarning muhojirlik yoʻli... Har ikki holatda ham muhojirlik siyosiy bosim, taʼqib va oʻz yurtida panoh topa olmag-an shaxslarning tashqi dunyoda yangi imkoniyat izlashga majbur boʻlishi bilan bogʻliq. “Oʻz yerni qoʻyib, oʻzga yurtga yuzlanish”ga majbur qilgan sabablar ham yetarlicha.

Bobur oʻz ajdodlaridan meros boʻlib qolgan Andijonni saqlab qolish uchun uzoq kurashdi. Biroq ichki nizolar va tashqi dushmanlar unga qarshi birlashdi. Shaybonixon bosimi tufayli u ona yurtidan ajraldi va “Hind sori yuzlandi”.

Jadidlar ham mustamlakachilik zulmi tazyiqlari ostida qolib, oʻz yurtida erkin yashash va faoliyat yuritish imkonidan mahrum boʻlgan edi. Sovet hokimiyati ularni “millatchi”, “aksilinqilobchi” sifatida qoralab, qatagʻon qildi. Natijada, jadidlarning aksariyati Turkiya, Afgʻoniston, Eron, Xitoy yoki boshqa davlatlarga bosh olib ketdi.

Bobur va jadidlar taqdiri orasidagi asosiy oʻxshashlik shundaki, har ikkisi ham mustaqil fikr va davlat qurish orzusi yoʻlida muhojirlikning achchiq qismatiga duch keldi. Bobur bu muhojirlik savdosini maqsadga yoʻnaltirilgan kuchga aylantirib, yangi imperiya barpo etdi. Jadidlar esa, afsuski, bosimlar sabab oʻz maqsadlariga toʻliq yetisha olmadi. Shu bilan birga ularga ham ota makonga qaytish toleyi nasib etmadi.

Men bu xotiralarni bugunning yoshlari, Tur-kiston vorislari, otayurtning baxti kulgan dilbandlari shukronasini koʻzlab yozdim...”

Mehmet Emin SHARXAN (Shahrixon)
Turkiya

XOTIRA AZIZ



QURBONLARI

(Davomi.
Boshlanishi oʻtgan sonlarda.)

Mamasharif Karimov – 1882-yili Margʻilon shahrida “Juftrerak” mahallasida tugʻilgan. Eski maktabda oʻqigan. Hunar-mand toʻquvchi boʻlgan. Margʻilon shahri Qalandarxona uchastkasida volost bosh-qaruvchisi, shahar duması va Qoʻqon muxtoriyati aʼzosi, “Milliy ittihad”ning hudu-diy faol rahbarlaridan boʻlgan. Bosma-chilikda aloqasi boʻlganlikda ayblanib, 1920-yili Margʻilonda favqulodda komissiya tomonidan hibsga olingan. Ammo Fargʻona viloyati rahbariyati Shomansur Alixoʻjayev va Inomjon Xidiraliyev tomonidan ozod etilgan. “Milliy ittihad”ning topshirigʻi bilan partiya direktivasini buzib quloqlarni oʻz himoyasiga olganlikda, Margʻilondagi aksilinqilobiy tashkilot “Azadayev”ning rahbarligida shahar sovetiga boʻlgan saylov vaqtida Margʻilon koʻchalari boʻylab sovetlarga qarshi targʻibot-tashviqot olib borganlikda, Fayzulla Xoʻjayevni maqtaganlikda ayblangan. Mama-sharif Karimov 1937-yil 13-sentyabrda Margʻilonda hibsga olingan. Tergovda unga nisbatan bir qancha savol-javoblar va qiynoqlar qoʻllanilgan. 1937-yil 27-noyabrda Mamasharif Karimov aksil-inqilobiy faoliyati uchun 10 yil qamoq jazosiga hukm etilgan. Jazo muddati 1937-yil 13-sentyabrdan hisoblangan.

1939-yil 11-dekabrda NKVD Zangiota 3-turmasidagi 204775-sonli mahbus Mamasharif Karimov tegishli joylarga 7 marta xat bilan murojaat etgan, ammo natija boʻlmagan. 1941-yil 27-mayda Davlat xavfsizligi xodimi Lisenkoning javob xatida Mamasharif Karimovning arizasi javobsiz qoldirilishi, uni 10 yil ozodlikdan mahrum qilish toʻgʻrisidagi qaror oʻz kuchida qolishi haqida xabar berilgan.

Muhammedjon Abdalov – 1890-yili Urganch shahrida tugʻilgan. 1921-yili aksilinqilobiy tashkilot aʼzosi sifatida 4 yil qamoq jazosiga hukm etilgan. OʻzSSR Ichki ishlar xalq komissarligi Xorazm okrugi boʻlimi tomonidan 13388-sonli ish boʻyicha qamoqqa olingan. “Milliy istiqlol” aksilinqilobiy tashkilot aʼzosi boʻlganlikda ayblanib, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. Jazo muddati 1937-yil 2-sentyabrdan hisoblangan.

Usmon Aksanovich Abdurashidov – 1886-yili Kuznes rayoni Aleyeva qishlogʻida tugʻilgan. Millati tatar. 1918-yildan VKP(b) aʼzosi boʻlgan. Samarqand viloyati Katta-qoʻrgʻon shahri Lenin koʻchasi 15-uyda istiqomat qilgan. Tergov materiallarida Abdurashidov aksilinqilobiy tashkilot rah-bari boʻlgani, Kattaqoʻrgʻon rayon partiya komitetining sekretari Muhammadqulov tomonidan 1936-yil yanvar oyida aksil-inqilobiy tashkilotga tortilgani, uning topshirigʻiga koʻra Oʻzbekistonda sovet hokimiyatini agʻdarishga qaratilgan, qurolli qoʻzgʻolon yoʻli bilan burjua mil-latchi davlat tashkil etishga harakat qilgani, amalda aksilinqilobiy faoliyat olib borib bu tashkilotga sobiq quloqlar va sovetlarga qarshi 10 kishini yollangani, aksilinqilobiy yigʻinlarda qatnashgani, Sta-lin konstitutsiyasini soxtalashtirish uchun kurash olib borgan kabi ayblovlar aks etgan.

SSSR Oliy sudi harbiy kollegiyasining 1938-yil 15-oktyabrdagi sayyor yigʻilishida u OʻzSSR Jinoyat kodeksining 58-, 64-, 67-moddalari bilan ayblanib, otuvga hukm qilingan. Hukm oʻsha kuniyoq ijro etilgan.

Asror Zaynuddinov – 1886-yil Naman-ganda tugʻilgan. 1925-yildan boshlab boshlangʻich maktabda oʻqituvchi boʻlib ishlagan. 1929-yil 22-dekabrda hibsga olingan. OGPUning 1931-yil 25-apreldagi qaroriga asosan, RSFSR Jinoyat kodek-sining 58-moddasi, 2-,4-,10-bandlari bilan ayblanib, 10 yil mehnat tuzatuv lageriga hukm etilgan. 1989-yil 30-martda reabilitatsiya qilingan.

Azizbek MAHKAMOV,
tarix fanlari boʻyicha
falsafa doktori
Nigoraxon AKBAROVA,
tadqiqotch

(Davomi kelgusi sonida).



MA'NAVIY TARBIYA

Men ham teran ilmiy maqolalar yozsam, tadqiqotlar qilsam deyman. Biroq ijtimoiy turmushimizda shunday dolzarb masalalar borki, ularni bir chetga surib, besh-o'n kitob va internet manbalari asosida "Bo'ri tishiga sulfat kislotasining ta'siri" kabi hech kimga keragi yo'q, biroq qiziqmaydigan mavzularda qalam tebratish mavridi emas, deya o'zimga muhim bo'lib ko'ringan mavzularga burilib ketaman. Mana, shulardan biri.

Yaqinda kursdosh do'stlarni yo'qlab Urgutga bordim. Avvalo diydor, qolaversa, shu bahona Urgutning mashhur bozorini ham aylanishni o'ylagandim. Choponning yaxshisi, do'ppining zo'ri Urgutda bo'lishini eshitib, sotib olib bir kiyaychi, sabil qoladigan bu dunyoda, deb niyat qilgan edim.

Safarimizning ertasi bozorni oraladik. Eihe, narigi chetiga yurib-yurib yeta olmaysiz, buyumlarni ko'rib-ko'rib ulgurilmaysiz. Shunaqa katta! "Go'ro'g'li" dostonidagi Ravshanxon kabi "Qalpoq bozori qaydadir?" deya so'rab-so'rab joyini ham topdik. Mana o'sha mashhur do'ppibozor, yonida — dong'i chiqqan to'n bozori! Yuzlab hunarmandlar yoyib tashlashibdi do'ppini. O'zlari ham ko'zko'rarga boshga qo'ndirib olishgan. Chopon degani-ku uyum-uyum, Xitoydan yuk tashiydigan bahaybat "fura"lar bor-ku, ana o'shalariga bosib olib ketsangiz ham tugamaydi. Rang-barang, xilma-xil!

Rosa aylandik. Sotuvchilar ham tegrimizda rosa aylanishdi.

Ammo... do'ppi ham sotib ololmay, chopon ham xarid qilolmay, bo'sh qo'l bilan, bo'shshahibgina chiqib ketdik. Nimaga deng?

Odam kiyadigan emas, kiysa badani yayraydigan emas bu matohlar! Bari yolg'on do'ppi, qalbaki chopon, soxta "milliy liboslar" bo'lib chiqdi.

To'nning avrasi ham, astari ham Xitoyning sintetik gazlamasi desak, uning ichi — oraga paxta emas, "gubka" solib qavilar ekan, ya'ni yuz foiz kimyoviy chopon. Hattoki "qavilgan" deganim ham xato, qaviq ham chevarning qo'ldan chiqmas, mashinada tikilarkan! Bunaqa to'nni tong saharda kiysangiz — sovuqtiradi, peshin kiysangiz — qizdirib, suv-suv terlatadi. Kasal bo'lmoqchi bo'lsangiz, sotib oling-da, kiyabering. Odamdan manikening farqi qancha bo'lsa, haqiqiy to'n bilan bu "chapan" orasidagi tafovut shuncha.

Do'ppilar-chi? Bunda ham o'sha gap. Bola chog'imizda onamiz do'ppi tikkanlari yodimga tushdi: ingichka po'lat sim girdiga oppoq qog'oz tasmachasi burab o'ralar, tasmalar o'sha sim bilan do'ppi kizagidagi orasi bir millimetrga kelib-kelmaydigan qator qaviqlar ichiga kiritilar, sim teskari burab chiqarib olingach, boyagi qog'oz o'sha joyida qolardi. Hozirgi "do'ppi"larda esa qog'oz yo'q, baxyalar orasiga ipak tutadigan "leska" shnur bor-ku, o'sha shundoq kiritib qo'ya qolinarkan. Demak, bu do'ppining hamma yog'i sintetika. Ichi-yu sirti, hatto o'rtasi ham — fanerdan yasalganday qattiq, chertsangiz taqillaydi. Ustiga bir chohnak choy qo'ying, qilt etmay ko'tarib turaveradi. Ammo bu "do'ppi"ni bosh ko'tara olmaydi, ko'p kiygan odam hastalanib qolishi turgan gap. Tepasi va yonidagi ipak gullarni ham, kompyuterli avtomat "standart" qilib bir lahzada tikib tashlagan.

Ilgari har bir o'zbek yigiti o'z boshida bir san'at asarini ko'tarib yurardi — do'ppido'z ayol



oppoq ipak qatimini yuz-yuzlab marta chatib, tepadagi "qalampir" va kizak tevaragidagi "mo'nchoq" naqshlarni taglikka tikkan, ya'ni har bir do'ppining har bir nuqtasi qo'ldan o'tib, san'at asariga aylangan. Shu sababli, hatto biron juvonning ketma-ket tikkan ikkita do'ppisi ham bir-biriga to'liq o'xshamas edi. Qolaversa, har bir viloyatning, hatto har bir tumanning o'z do'ppisi bo'lardi: Andijon do'ppisi, Marg'ilon do'ppisi, Qo'qon do'ppisi, O'sh do'ppisi, Chust do'ppisi, Samarqand do'ppisi... Bolalarning tagligi yashil yo ko'k tusli, gullari alvon do'ppilari, kattalarning qora taglikka oppoq ipak bilan naqsh solingan do'ppilari...

Manov do'ppilarning guli esa obdon chiroyli, ammo hamma do'ppi bir xil gulli — "konveyer"dan chiqqan-da. Ularni san'at asari deb bo'ladimi?

Bir mahallar "sotsialistik realizm"ga muvofiq yozilgan badiiy asarlar shaklan milliy, mazmunan sotsialistik bo'ladi, deb o'qitishardi. Ha, bu dogmalar hozir allaqaysi puchmoqlarda qolib ketdi. Biroq manov "o'zbek choponi", "o'zbek do'ppisi"ga qarasang, o'sha ta'rif beixtiyor yodga tushadi. Chunki bular ham shaklan — "milliy", mazmunan esa... hechdir. Ularni "o'zbek libosi" degan kishi yangilashadi.

Sovet zamonini milliy hunarmandchiligimizni barbod qilishga obdon uringan edi. Shoyi to'quvchilar, chevarlar, kovushdo'zlar, beshik-chilar, kulollar, gilamdo'zlar... hammasi ta'qib qilinardi. Odamlar uyidagi biron xona ichida yashirin xona qurvolib, o'sha nimqorong'i, zax joyda atlas to'qirdi. Xuddi jinoyatchi kabi, yashirincha sotar edi. Do'ppifurushlarni melisa ushlar, mahsido'zlariga kun bermas edi.

Beqasam choponlar, banoras to'nlar patorat topdi. Ko'kqarg'a shoyi belbog'lar girdiga arabcha yozuvda kelishtirib bayt yo oyat bitadigan qizjuvonlar bu ishini tashlab, "fabrikani yo'lida ro'molcha topib oladigan" bo'lishdi. Odamlar palto kiyishga o'tdi, kimningdir egnida to'n ko'rsak, azador ekan, deyidigan bo'lib qoldik.

Istiqlol milliy san'atga, hunarmandlikka katta yo'l ochdi. Uni kengaytirishni, taraqqiy ettirishni

taqozo etdi. Hukumatimiz qariyb chorak asrdan beri milliy hunarmandchilik rivoji uchun ko'p choralar ko'rdi. Hunar ahliga beriladigan imtiyozlar yil sayin ko'paytirilyapti, bu o'rinda ularning hammasini birma-bir aytib tugatolmaymiz.

Hatto o'sha istibod zamonida ham bir amallab jon saqlagan o'zbek hunarmandchiligi nima sababdan bugun patorat topyapti? Nega tobora yupqalashib, xira tortib, omonat narsaga aylanib qolyapti o'zbekligimiz?

Hamma aybni "olabo'ji globallashuv"ga, bozor iqtisodiyotiga to'nkab osongina javob topib qo'ya qolish qiyinmas. Chunki bundan hech kim xafa bo'lmaydi. Biroq bizningcha, buning katta bir sababi, usta va ustazodalarga yengillik, imtiyoz berish barobarida ulardan ish sifatini uncha talab qilmayotganimiz, san'at o'rni sanoatni pesh tutayotganliklariga parvo qilmayotganimiz, qo'l hunarini barbod etayotganliklarini ko'rib turib bundan ko'z yumayotganimizdir?

Hunarmand birodarlarimiz bu imtiyozlarni shunchaki "yengillik" deb emas, balki o'z san'atlarini, ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga da'vat, in'om deb bilsalar yaxshi bo'lar edi. Shunday tushunayotganlar ham yo'q emas, bor. Masalan, kulol ustalarining sopol lagan va oftobalariga qarab ko'z quvnaydi, milliy pichoqchilik yanada ravnaq topyapti.

Ammo ba'zi hunarmandlar o'z mahsulotlarini kishi sog'lig'iga ziyon yetkazadigan materialdan yasab yoki shunday narsalarni qo'shib tayyorlashiga indamay qarab turish o'shanday qilviriqliklarga yanada kattaroq yo'l ochib beradi. O'ta qalin, etagi yerda sudraladigan, avra-astari sun'iy matodan bo'lgan choponni kim kiyib ko'chada yura oladi, deysiz? Bunday chopon yo do'ppigina emas, beshiklarning lokli bo'yoq bilan bo'yilishi, tuvak va sumaklarni plastmassadan yasash, murg'ak go'dak yotadigan ko'rpacha va uni o'rab turadigan gahvoralarini sun'iy matolardan tikish kabi sirti yaltir-yultir, lekin bola sihatiga zarari naqd qallobliklar bor. Ular bolani ortiqcha terlatadi, terini shimmaydi, oqibatda tez shamollaydigan qilib qo'yadi. Bunaqa uchar-

maxsum kosiblarning asosiy maqsadi hunar emas, unar — pul topish bo'lib qolgan. Qandayin bo'lsa-da.

O'shanaqa mahsulotlarni "milliy hunarmandchilik namunasi" deb bo'ladimi? Menimcha, yo'q.

Ularni bartaraf etish uchun bozorda birov-yarim kosibini sofaga chaqirish yoki bitta-yarimta maqola yozib, ayblab o'tirish kifoya emas. Foydasi yo'q. Birdan bir chorasi — o'shanday nobob mahsulot chiqargan "usto"lar ishini rag'batlantirmaslik. Ya'ni, o'zbek hunarmandchiligida sun'iy va sintetik ashyolardan narsa tayyorlanmasligidan kelib chiqib, unday mollar kishi sog'lig'iga ziyon yetkazishini hisobga olib, qallob hunarmandlarga eng qulay soliq imtiyozlarini joriy etishni to'xtatish kerak. Bu chora milliy hunarmandchiligimizning ravnaqiga ziyon emas, naf keltiradi.

Banoras, qora va ko'k satin, beqasam, abrashim ishlab chiqarishni yana yo'lga qo'ysak, ularning turlarini ko'paytirsak, ishoning, odamlar yana qulay, yumshoq, chiroyli chopon kiyishga o'tadi, bahordan to kuzgacha boshdan do'ppi tushmaydi. Shamollamay, sog'liqlari yaxshilanadi.

Yaqinda Toshkent shahar hokimi Shavkat Umurzoqov "Toshkent shahrida milliylikni keng targ'ib qilishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" qaror chiqardi. Bu qarorda, jumladan, davlat idoralarining xodimlari haftaning bir kunida milliy kiyimda bo'lishlari belgilangan. Harna-da.

O'zbekman deganki odam buni alqashi kerak. O'zligimizga qaytayotganimizdan bir nishona, qutlug' mujda bu! Biroq uni hisobot berib qutulish kerak bo'ladigan yana bir "tadbir"ga, ishxonadagi stol tortmasiga buklab solib qo'yiladigan bitta do'ppi yo bir durra bilan "bajardikmi-bajardik" kampaniyasiga aylantirish kerak emas.

O'z milliy libosidan voz kechgan el ichida mangqurt ko'payadi. Mangqurt "zamonaviy odam" bo'lib ko'rinadi hammaga. O'shalar kasriga xalq o'zligidan voz kecha-kecha, millat sifatida yo'qolib ketishga o'zini mahkum qiladi.

Zuhriddin ISOMIDDINOV

TILBILIM

TABULG'A VA TAVOLGA

*Bir tabulg'a yuz bo'ldi,
Yuz tabulg'a ming bo'ldi,
Ming tabulg'a tuman bo'ldi,
Bilib qo'ying: foydasi bor,
bu yaxshi.*



Yuqoridagi she'r eramizning IX asri boshlarida yaratilgan "Irq bitigi"dan keltirildi. "Qadimiy hikmatlar" kitobida berilgan izohga ko'ra, Zahiriddin Muhammad Boburning yozishicha, tabulg'a qizil po'stloqli daraxt bo'lib, Farg'ona tog'laridan boshqa yerda uchramaydi. Mahalliy aholi undan o'q va tayoq yasashadi. Mahmud Koshg'ariyda *tabulg'a* so'ziga duch kelmadim, biroq *tavilqu* degan so'z bor. Bobomiz tavilqu so'ziga qizil tol daraxti deb izoh berganlar. Bobur ham qizil po'stloqli degan. Rus tilida bu so'z *tavolga* deyiladi. "Ruscha-o'zbekcha lug'at"da *tavolga* so'zining tarjimasini "tobulg'i, tubulg'a" deb ko'rsatilgan. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da esa, **TOBULG'I**, to'bilg'i ra'noguldoshlarga mansub, tog'li yerlarda, jarliklarda uchraydigan buta o'simlik, deb izohlangan.

XIV asrda *tabulg'a* so'zining tilimizda *tavlug'ach* shaklida qo'llangani haqida "Kitob at-tuhfa" lug'atida ma'lumot bor.

Samarqandliklar, qashqadaryoliklar va boshqalardan tabulg'a daraxti haqida so'raganimda aniq bir gap aytisholmadi.

Andijondan Durbek Qo'ldoshev yozadiki, "Hozirgi paytda (Bobur Mirzo hazratlari mehr bilan qalamga olgan) o'sha "tobulg'u yig'ochi"dan ikki tupini Andijon davlat universitetining "Botanika o'quv tajriba maydoni"da ko'rishingiz mumkin".

Eshqobil SHUKUR

TARMOQLARDA NIMA GAP?

UZOQQDAGI QUYRUQDAN...

Uchta tog'am bor. Uchalasi ham Rossiyachi edi. Ikkitasi hamon Rossiyachi. Faqat bittasi besh-olti yilcha ishladi-yu, topganiga mol-qo'y qilib, shuni orqasidan ro'zg'or tebratdi. O'ziga shu yoqadi, moldo'xtir-da..

Ayrimlar, ayniqsa, xotini tog'amni noshudga chiqardi, ikkita o'g'ling bo'lsa, kuching borida uy-joyini harakatini qilmaysanmi, degan dashnomlar ostida yashadi. Lekin tog'am bitta zo'r ish qildi: bolalarini o'qitdi. Qiynaldi, qarz bo'ldi, kam yedi, kiymadi, lekin o'qitdi.

Esimda, ukalari tog'amning ko'zini ochirishmasdi: "Bolalaringni semirganini qara, bu tenglar dalada ketmon chopyapti, non topyapti, senikilarning qo'ldan kitob tushmaydi, boqibeg'amlar, onasini qornidan tushgandan beri kursga boradi", degan malomat gaplar bo'lgan. Lekin tog'amni hech kim bilan tortishib-bahslashganini ko'r-maganman. Fe'li keng odam.

Hozir o'sha qo'ldan kitob tushmaydigan o'g'illarning biri Dubayda yo'l qurilish kompaniyasida injiner, bittasi ichki ishlarda kinolog



bo'lib ishlayapti, og'ir-bosiq, xushmuomala yigitlar.

Tog'am haliyam chorvachilik bilan mashg'ul. Nima qipti, ukalaridek sovuq o'lkalarda kimlargadir qaram bo'lib ishlayotgani, oilasini bir yilda bir ko'rayotgani, buyragini sovuqqa oldirgani yo'q.

Kichik tog'alarimning esa dang'il-lama uyi hanuz bitmadi. Bitmay-diyam. Bolalari ham o'zlaridek Rossiyachi bo'ldi. Qachonlardir

akasining bolalariga namuna bo'lgandir, lekin hozir ularga faqat havas qiladi.

Tog'am otalik, erkaklik, insonlik vazifasini a'lo darajada yashab o'tyapti. Dang'illama uyiyam bor, quvonarlisi, u ota-onasining yonida bo'lib xizmatini qildi, duo oldi. Ana shunaqa bitta tog'am bor.

Oygul HAMIDULLAYEVA
Facebook

Jadid

Muassislar:



O'ZBEKISTON
YOZUVCHILAR UYUSHMASI



RESPUBLIKA MA'NAVIYAT
VA MA'RIFAT MARKAZI



O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
FANLAR AKADEMIYASI



MILLIY MASS-MEDIANI
QO'LLAB-QUVVATLASH
VA RIVOJLANTIRISH
JAMOAT FONDI



"SHAHIDLILAR XOTIRASI"
JAMOAT FONDI

Bosh muharrir:
Iqbol Mirzo

Mas'ul kotib:
Shuhrat Azizov

Navbatchi muharrir:
Muhayyo Pinafasova

Sahifalovchilar:
Erkin Yodgorov
Nigora Tosheva

Muallif fikri tahririyat fikri bilan mos kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar muallifga qaytarilmaydi va ular yuzasidan izoh berilmaydi..

Gazeta 2023-yil 26-dekabrda
O'zbekiston Respublikasi
Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi
tomonidan 195115 raqam
bilan ro'yxatga olingan.

Kirill yozuvidagi adadi — 8 612
Lotin yozuvidagi adadi — 12 616
Media kuzatuvchilar — 20 949
Buyurtma: G — 240.
Hajmi: 4 bosma taboq, A2.
Nashr ko'rsatkichi — 222.
Tashkilotlar uchun — 223.
1 2 3 4 5 6



Manzilimiz:
Toshkent shahri,
Shayxontohur tumani,
Navoiy ko'chasi, 69-uy
Telefonlar:
Qabulxona: (71) 203-24-20
Devonxona: (97) 745-03-69
jadidgt@mail.ru (71) 203-24-17
Jadid_gazetasi@exat.uz

"Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi.
Bosmaxona manzili:
Toshkent shahri,
Buyuk Turon ko'chasi, 41-uy.

Bosishga topshirish vaqti: 21:00
Bosishga topshirildi: 21:00
Sotuvda narxi erkin.



www.jadid.uz